

“KİMİN TARAFINDAYIZ?": ÇEVRE, SAĞLIK VE GIDA ARAŞTIRMALARINDA İKTİDAR İLİŞKİLERİ, ARAŞTIRMACININ KONUMU VE ARAŞTIRMA ETİĞİ

“Whose Side Are We On?": Relations of Power, Researcher's Position and Research Ethics in Environment, Health and Food Studies

Nejdet Özberk*

Geliş Tarihi / Received : 19 Ocak 2023

Kabul Tarihi / Accepted : 6 Mayıs 2024

Özberk, Nejdet (2024) “Kimin Tarafındayız?: Çevre, Sağlık ve Gıda Araştırmalarında İktidar İlişkileri, Araştırmacının Konumu ve Araştırma Etiği”, Eğitim Bilim Toplum Dergisi, Cilt 21, Sayı 84, (Güz 2023), ss: 11-53.

11

Öz

Türkiye’de çevre, kent, emek, toplum sağlığı, gıda güvenliği, afetler ve kadın çalışmaları gibi sosyal araştırma alanlarında asimetrik iktidar ilişkilerinin işleyişini konu alan radikal araştırmalar nadirattandır. Özellikle kriminoloji, zemiyojoloji alanlarında, sosyal zarar, çevre yıkımı ve halk sağlığına yönelik devlet ve şirket suçlarına, kurumsal suistimallere ve yolsuzluklara ilişkin vaka ve saha araştırmaları yok denecek kadar azdır. Araştırmacılar netameli, rahatsız edici, çirkin ve kirli gerçekleri araştırmaktan çekinir, ortaya çıkarmaktan, kamuya duyurmaktan uzak durur. Bu alanlarda genellikle vaka ve saha çalışmalarına rastlanmaz. Bu sorun özellikle araştırmacı gazetecilere havale edilmiş bir konudur. Akademik araştırmacıların bu türden konulara girmemelerinin haklı olmasa bile mazur görülebilecek gerekçeleri vardır. Her ne kadar bilimsel araştırma ve ifade özgürlüğü araştırmacıya bir iktidar alanı sağlasa da araştırmacının yasal ve yasadışı yöntemlerle susturulma olasılığı ve sansür araştırmacıyı tekinsiz konulara müdahil olmaktan alıkoyar. İhtiyatlı bir araştırmacı olarak akademisyenin konumu başını belaya sokacak, baskılara, yazılı ve sözlü tehditlere ve yargısal ve idari tacizlere maruz kalabileceği, iftira suçlamasıyla mahkemeye verilebileceği, itibarıyla oynanacağı veya susturulacağı meselelerle uğraşmasına izin vermez. Oysa toplum, emek,

* Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, nozberk@nevsehir.edu.tr, Orcid Numarası: 0000-0001-7410-8776

Ass. Prof., Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, nozberk@nevsehir.edu.tr; Orcid Number: 0000-0001-7410-8776

kadın, sağlık, afet ve çevre konularında zararlı, ahlaka aykırı veya yasadışı hükümet ve şirket faaliyetlerine ve bunların toplum, insan hakları veya çevre üzerindeki etkilerine ilişkin ampirik araştırmalara acil bir ihtiyaç bulunmaktadır. Açık kaynaklardan toplanan verileri kullanan bu araştırma, üç vaka etrafında ortaya çıkan eşitsiz güç ilişkilerini incelemektedir: 1986 ODTÜ Çernobil Raporu, 2011 Dilovası Kirlilik Raporu ve 2018 Sağlık Bakanlığı Gıda Raporu İfşası. Araştırma özgünlüğünü, fen bilimleri alanında üretilen (nesnel) bilimsel bilginin paylaşım yükümlülüğünü, iktidar ilişkileri bağlamında sosyal bilimlerin doğasında var olan politik yanlılığın kaçınılmazlığıyla birlikte okumayı önermesinden almaktadır.

Anahtar Sözcükler: İktidar ilişkileri, araştırma etiği, yanlılık, yukarıya doğru araştırma, bilimsel sansür, akademik özgürlük.

Abstract

In Turkey, radical studies on the workings of asymmetrical power relations in the social research fields of environment, urbanisation, labour, public health, food security, disasters, and gender studies are rare. In particular, case and field studies on criminology, zemiology, social harms, state and corporate crimes against the environment and public health, institutional abuse and corruption are almost non-existent. Researchers refrain from investigating, uncovering, and exposing ominous, disturbing, ugly, and dirty truths to the public. Case and field studies are almost non-existent in these areas. This problem has been specifically delegated to investigative journalists. There are justifications for academic researchers not to deal with such sensitive issues, even if they are not justified. Although scientific research and freedom of expression provide the researcher with a space of power, scientific censorship and the possibility of silencing the researcher by legal and illegal means prevent the researcher from intervening in nefarious matters. The position of the academic as a cautious researcher does not allow him to intervene in matters that would get him into trouble, where he may be subjected to repression, written and verbal threats, judicial and administrative harassment, where he may be taken to court for defamation, where his reputation may be tampered with or silenced. However, there is an urgent need for empirical research on harmful, immoral, or illegal government and corporate activities on social, labour, women's health and environmental issues and their impact on society, human rights, and the environment. Using data collected from open sources, this research examines the unequal power relations that have emerged around three cases: the 1986 METU Chernobyl Report, the 2011 Dilovası Pollution Report, and the 2018 Ministry of Health Food Report Disclosure. The research is original in that it proposes to read the obligation to disseminate (objective) scientific knowledge produced in the natural sciences, together with the inevitability of political partisanship inherent in social research, in the context of power relations.

Key Words: Power relations, research ethics, partisanship, studying up, scientific censorship, academic freedom.

Giriş

Diğer tüm bilimsel çalışma alanları gibi çevre, halk sağlığı ve gıda araştırmaları daima iktidar/güç ilişkilerine içkindir. Araştırmanın, araştırmacının, araştırma sürecinin ve hatta araştırma yönteminin kendisi bizzat iktidar ve iktidar ilişkilerinin bir parçasıdır, başlangıcından sonuna kadar iktidar ilişkilerine göre yapılır. Bir araştırmacının yapılabiliğini ve kamuoyuyla paylaşılabilirliğini

de önemli ölçüde bu iktidar ilişkileri belirler. Bunun edebiyata yansıyan ilk örneklerinden biri Norveçli yazar Henrik İbsen'in 1882'de kaleme aldığı *Bir Halk Düşmanı* isimli tiyatro eseridir. İbsen, kaplıca kirliliği örneğinde çevresel riskleri ifşa eden bir doktorun belediye yönetimi, yerel medya, turizm sektörü kuruluşları ve “demokratik zorbalığın” yönlendirdiği halk yığını tarafından bir halk düşmanına nasıl dönüştürüldüğünün dramatik öyküsünü verir. Yine ölümcül tarımsal kimyasallardan DDT karşıtı mücadelenin öncü ismi, 1960'larda başlayan modern çevreciliğin kurucu metni sayılan, *Sessiz Bahar*'ın yazarı Rachel Carson bu asimetrik iktidar ilişkilerinin ilk kurbanını simgeler. Irwing Selikoff'un asbest karşıtı mücadelesi aynı iktidar ilişkilerinin görünümünü verir. Bilim insanı araştırmacı toplumsal ve çevresel sorunları gündeme getirdikçe şirketlerin, endüstrinin saldırısına, hükümetlerin de gazabına uğrar.

Bu bağlamda her araştırmacı ister farkında olsun ister farkında olmasın bu eşitsiz iktidar ilişkilerinin bir parçasıdır. Bu iktidar ilişkilerini yeniden üretmede, görünür kılmada, bu iktidar ilişkilerine meşruiyet sağlamada veya dönüştürmede işlevsel bilgiyi üretir. Sosyal bilginin üretim metodolojisi bile bu iktidar ilişkilerine göre biçimlenir (Dadusc, 2014). Örneğin sosyal bilimler metodolojisi ders kitaplarında standart bir kabul vardır: Her sosyal mesele belli araştırma prosedürlerine ve etik ilkelere uygun gerçekleştirilmelidir. Bu kabul güçlü ile zayıfın örneğin suçlu ile kurbanın aynı yöntemlerle ve etik kodlarla araştırılabileceğini öngörür. Oysa neyin, nasıl ve kimin için araştırıldığına bağlı olarak iktidar ilişkileri araştırma sürecini ve araştırma yöntemini etkiler. Zaten bazı konular tam da bu eşitsiz iktidar ilişkilerine müdahil olmaya, dönüştürmeye ya da ortadan kaldırmaya dönük çatışmacı, ihtilafli ilişkilerden kaynaklanır. Çatışan aktörler arasındaki bir ihtilaf, politik bir ihtilaf üzerine araştırma yaptığımızda, çifte tehlike altındayız demektir. Çünkü ilgili her iki grubun sözcüleri çalışmalarımızın sonuçlarına duyarlı olacaktır. Bizzat araştırma iktidar ilişkileri içinde gerçekleşir. Netameli konularda ve özellikle iktidar odaklarına ilişkin örneğin halk sağlığı sorunları ve çevre suçları gibi kriminolojik çalışmalarda bu ilişki daha asimetrik bir iktidar ilişkisine dönüşür.

Bir sosyal araştırmada taraf olsun veya olmasın her aktör belli bir iktidar kapasitesine sahiptir. Politik ve ekonomik güç araştırılan toplumsal sorunlarla ilgili etkinliklerimizi, düşüncelerimizi ve bildiklerimizi biçimlendirir. Örneğin güçlü kurumlar kendilerini başkalarının eylemleri üzerinde olduğu gibi araştırmacının ve araştırma sürecinin üzerinde de otorite sahibi görür. Katılımları araştırma için elzem olsa da araştırma konusuyla ilgili görüşmeye,

veri temin etmeye yanaşmazlar. Görünmeyen gerçeği sorgulayan nahoş sorulardan hoşlanmazlar. Eylemini ifşa edecek, meşruiyetini sorgulayacak araştırmalara katılmadıkları gibi verilere erişimi engellerler (Alvesalo ve Virta, 2003). Verilere erişim gibi bulguların paylaşımı da iktidar ilişkilerine tabidir. Bu süreç duyarlı konuları açtırmamak, rapor ettirmemek gibi yollarla idame ettirilir. Bunların yayınlanmasını, kamuoyuyla paylaşılmasını da engeller. Medya da bu bağlamda güçlü bir rol oynar. Ancak akademik ve politik aktivizmin birleşmesiyle devlet ve şirketlerin zararlı yasal ve yasadışı faaliyetleri üzerine odaklanan daha eleştirel bakış açısına sahip çalışmalar ortaya çıkmaktadır (Passas, 2005).

Bu araştırmanın bir sonraki bölümünde sosyal araştırmada iktidar ilişkileri, sosyolojiden çıkan ve tüm sosyal bilimler için önemini hala koruyan objektiflik ve yanlılık (partizanlık) bağlamında araştırmacının kimin tarafında olması gerektiği meselesine ilişkin literatürün izi sürülmüş, *kimin tarafındayız* sorusu etrafında düğümlenen bilimsel bilginin toplumsal üretiminde yansızlık ve yanlılık meselesi tartışılmıştır. Ardından iktidar araştırmalarında etik ikilemler sorunu ele alınmış, izleyen bölümde de araştırmacının asimetric iktidar ilişkileri içinde nasıl susturulduğu ve bilimsel sansür olgusunun dinamikleri incelenmiştir. Son bölümde ise kamu politikalarının araştırılması ve değerlendirilmesi açısından değerli bilgi üreten ama paylaşım aşamasında engellerle karşılaşan bilim insanının konumu Türkiye’den üç örnek olay üzerinden değerlendirilmiştir.

1. “*Kimin Tarafındayız?*” İktidar İlişkileri İçinde Araştırma

Araştırmacıların doğru, gerçek ve objektif araştırmanın, geçerli ve güvenilir bilginin ne olduğuna ilişkin bakış açıları, değerlerin araştırmadaki etkisini asgariye indirmeye çalışanlar ile bilgi üretiminde değerlerin kaçınılmaz varlığını kabul edenler arasında kutuplaşma eğilimindedir. Bu ikinci bakış açısına göre, değerlerimiz neyi araştırdığımızı, sorgulama yöntemlerimizi ve bulguları nasıl yorumladığımızı belirler (Hammersley, 2000, 2001). Normatif boyutlar ve saikler olmadan araştırma yapmak mümkün değildir. Amacı toplumsal sorunlara müdahil olmak, insanlık durumunu iyileştirmek değil, sadece dünyayı olduğu gibi betimlemek olan apolitik bir araştırma, değer yargısından azade ve tarafsız sosyal bilim bir yanılısamadır. İktidar ilişkileri ve mücadelesi içinde biçimlenen bilimlerin ve özellikle sosyal bilimlerin tarihsel gelişimi yanlılıktan ayrılmaz, asla değer yargısız olmamıştır. Tüm araştırmalar değer yüküldür. Farkında olsun ya da olmasın tüm araştırmacılar açık ya da örtük bir şekilde belli çıkarılara hizmet eder. Sosyal bilimsel analiz

daima birinin bakış açılarından ve bu nedenle partizandır. Kişi güçsüzün savunucusu veya güçlünün destekçisi olabilir. Her iki tarafta da olmak diye bir epistemolojik tavır sözkonusu olamaz. Tarafsız kalmak ya da sorunu görmezden gelmek aslında statükodan, tarafsızlığı yeniden tanımlayan ve kuran baskın paradigmadan yana bir tercih yapmaktır. Bu mesele sosyal araştırmalarda değer yargıları, partizanlık, nesnellik, akademik özgürlük ve bilimsel sorumluluk hakkında uzun süredir devam eden büyük felsefi tartışmaların önemli bir parçası olagelmıştır (Riley, 1971; Galliher, 1980). Kamusal entelektüelin rolüne ilişkin bu ikilem, nesnellik ve tarafsızlık miti sosyal bilim metodolojisi içindeki tartışmalara da damgasını vurmuştur. Sembolik etkileşimciliğin güçlü kalemlerinden sosyolog Howard S. Becker 1967 tarihli bir makalesinde akademisyenlere taraf tutmamanın imkânsız olduğu bir dünyada şu soruyu yöneltmiştir: “*Kimin tarafındayız?*”. Tüm akademisyenler için sosyal bilimlerin ötesinde etkileri olan nesnellik ve değer yansızlığı hakkında büyük bir tartışmayı kışkırtan bu soru, sorulduğu günden bu yana sosyal bilimlerde geniş kapsamlı tartışmalara yol açmış ve açmaya devam etmektedir.

1.1. Bir (Sosyal) Bilim Mitinin Yapıbozumu: Tarafsızlık

Sosyologların başlattığı ve eleştirel kriminologların sürdürdüğü bu büyük tartışma Becker’in değerden bağımsız, tarafsız ve nesnel sosyal bilim mitini yok eden *Whose Side Are We On?* başlıklı makalesiyle başlar. Ünlü makalesinde Becker, sosyal bilimsel metodoloji içindeki tartışmalarda mihenk taşı haline gelen “hangi tarafta olduğumuz” sorusunu ortaya atar: “*Sosyologlar, toplumla ilgili sorunları incelemeyi üstlendiğinde, yaşadığımız dünyada, kendilerini çapraz ateş altında bulurlar. Bazıları onları taraf tutmamaya, tarafsız olmaya ve teknik olarak doğru ve değerden bağımsız araştırma yapmaya teşvik eder. Diğerleri onlara, bir değer pozisyonuna derin bir bağlılık göstermiyorsa çalışmalarının sığ ve yararsız olduğunu söyler*” (Becker, 1967: 239). Becker, bazı akademisyenlerin uğraştığı böyle bir ikilemin yine de gereksiz olduğunu, çünkü araştırmacıların çalışmalarında “kişisel ve politik sempati”lerinden vazgeçmelerinin mümkün olmadığını hatırlatır ve sosyal bilimcilerin tamamen nesnel veya değer yargısız kalabileceği fikrini reddeder. Sosyal süreçlerin, sorunların kök sebeplerini ve sonuçlarını araştıran araştırmanın belli bir politik amaca hizmet edecek şekilde yapılmasının kaçınılmaz ve istenilir olduğu anlamında taraflı olduğunu ileri sürer. Sosyolojik araştırmanın şu ya da bu şekilde yansız yapılabileceği hiçbir konum olmadığını, soruna/konuya farklı nedenlerle bilinçli ya da bilinçsiz olarak mutlaka daima birinin bakış açısından bakmak zorunda olduğumuzu, tutulması gereken taraflar

bulduğunu ve onlardan birini tuttuğumuzu kabul etmemiz gerektiğini ve politik tercihlerimizin tutacağımız tarafı belirlediğini ileri sürer. Toplumu anlamak isteyen bilim insanının bir bakış açısı kazanmak üzere konuya yeterince girmesi gerektiğini ve aldığı tutumun diğer ya da tüm katılımcıların konularından etkileneceğini, sosyologların incelediği her konunun o yüzden şu ya da bu tarafta yer almasını gerektirdiğini, bunun bazen üçüncü bir taraf olabileceğini ama taraf tutmaktan asla kaçınamayacağımızı iddia eder. Yazarın argümanının kalbinde “*Soru, kaçınılmaz olarak taraf olacağımız için, taraf olup olmayacağımız değil, daha çok kimin tarafında olacağımızdır?*” (1967: 239) iddiası yer alır. Becker’in temel tezi tarafsız olmanın imkansız ve taraf tutmanın gerekli olduğudur ve bu iddia makalenin politik ve epistemolojik olarak radikal görülmesine yol açmıştır (Hammersley, 2001).

Becker’in tezi, araştırma yöntemleri derslerinin erken bir aşamasında sıklıkla karşılaşılan sosyal bilimsel metodolojik kanonun bir parçası haline gelmiştir. Metin genellikle sosyal bilimcinin güce, iktidara sahip olmayanların – sosyal “ezilmişlerin” – davasını ele alması için bir toplanma çağrısı olarak yorumlanır ve bu şekilde okunabilir. Bununla birlikte, bu tanımlama sadece bir polemikten çok daha fazlasıdır. “Hangi taraftayız” sorusu sosyal bilimciyi, kendisinin ve çalışmasının daha geniş güç/iktidar yapılarının bir parçası ve araştırmanın da her koşulda politik bir faaliyet olduğu gerçeğini kabul etmeye davet eder. Hammersley’in (2001: 91) vurguladığı gibi, “*Becker, sistematik ve titiz sosyolojik araştırmaların kaçınılmaz olarak radikal sonuçlar üretme eğiliminde olduğuna inanmaktadır*”. Aslında Becker’in sorduğu bu soru 1960’lı yılların sosyal ve politik ortamında “*sosyal araştırmanın ve onunla uğraşan kişilerin müesses nizamın bir parçası olup olmadıkları veya ortaya çıkan karşı kültüre katkıda bulunup bulunamayacakları sorusuydu*” (Warren ve Garthwaite, 2015: 226).

Buna göre, Becker, nesnellik ihtimalini reddeder; okuyucuya herhangi bir tarafgirlik suçlamasına karşı verdikleri yanıtı düşünmenin bir yöntemini sunar. Bunu “araştırmacının sempatilerinin çalışmalarını önyargılı hale getirdiği ve bulgularını çarpıttığı suçlaması” olarak değerlendirmektedir (Becker, 1967: 239). Becker’e göre, bu tür suçlamalar, toplumsal iktidar ilişkilerinin ve onun “güvenilirlik hiyerarşisi” (1967: 242) olarak kavramsallaştırdığı şeyin sonucudur. Becker güvenilirlik hiyerarşisi içindeki gruplar arasındaki kilit ilişkinin, ‘üst’ gruplar ile ‘alt’ gruplar arasında olduğunu savunur: İlişkideki üst taraflar, onaylanmış ve resmi moral güçlerini temsil edenlerdir; alt kesimler, iddia edildiği gibi, bu morali ihlal edenlerdir (1967: 240). Becker’e (1967: 241) göre, üst gruplar ve çıkarlarını yansıtan açıklamalar güvenilirlik

hijerarşisine hükmeder ve tercih ettikleri sosyal gerçeklik versiyonu her zaman egemendir. Bu durum, sosyal bilimci için sorunludur, çünkü üst gruptan gelen herhangi bir tarafgirlik suçlaması yüksek derecede güvenilirliğe sahip olurken, alt taraftan gelen herhangi bir suçlamanın reddedilmesi muhtemeldir. Akademik araştırmacılar kendilerini bu hiyerarşinin ve güç ilişkilerinin içinde bulurlar. Araştırmacı, sosyal ilişkileri ve üst grubu eleştirmek isteyebilir. Bu türden bir yapı içinde güvenilirlik, objektif bir uygulamalar kümesi değildir. Araştırmacının uyması gereken taahhütleri olmasına rağmen, sonuçta araştırmanın kişinin mensubiyeti veya en azından üst grupla yakın ilişki tarafında yazılması gerekir. Aksi takdirde, meseleler hakkında yorum yapabilme yetenekleri ve bu yorumların hem üst grup hem de akademik akranları tarafından meşru görülmesi anlamında güvenilirlikleri ciddi şekilde bozulabilir. Becker, haklı olarak, bu hiyerarşilerin toplumsal süreçleri şekillendirme ve sürdürmedeki önemini vurgulamaktadır. Böylelikle Becker, sosyal araştırmacıya net bir eylem rehberi sunar: Temel olarak, araştırmacıların dürüst olmaları gerektiğini, araştırmamızın bir tarafta olacağını kabul etmemizi, ancak yaptığımız işi titiz yapmamız, meslek standartlarını da korumamız gerektiğini vurgular. Daha sonra herhangi bir taraftan kaynaklanan suçlamaların üstesinden kolaylıkla gelebiliriz. O halde “hangi taraftayız” sorusu, her şeyden önce, sosyal bilimcilerin kişisel ve mesleki dürüstlüklerini koruyarak güvenilirliklerini en üst düzeye çıkarmaları için bir çağrıdır: *“Kişisel ve politik taahhütlerimizin dikte ettiği gibi taraf tutarız, teorik ve teknik kaynaklarımızı çalışmamıza sokabilecekleri çarpıklıklardan kaçınmak için kullanırız, sonuçlarımızı dikkatlice sınırlarız, güvenilirlik hiyerarşisini olduğu gibi tanırız ve kesinlikle kaderimiz olacak suçlamalara ve şüphelere elimizden geldiğince sahip çıkabiliriz”* (Becker, 1967: 247).

Araştırmanın amacı “objektif” veri toplamak, analiz etmek ve yaymak mıdır? Araştırma yalın bir söyleyişle, otoritesi belirli pratik hedeflere hizmet etmek için kullanılacak politik bir araçtır. Araştırmanın ya statükoya meydan okuduğunu ya da desteklediğini savunan radikaller sosyal yaşamın çatışma ve eşitsizlik tarafından parçalanmış olması nedeniyle partizanlığın kaçınılmaz olduğunu ve değer yansızlığı ilkesinin ancak siyasi taahhütlerin bilinçli veya bilinçsiz olarak gizlendiği bir ideoloji olabileceğini ileri sürerler. Araştırma yansız olamaz, aksi de iddia edilmemelidir. Yapılması gereken araştırmayı açıkça toplumsal dönüşüm, eşitlik, demokrasi ve sosyal adalet gibi değerlerin hizmetinde yanlı kılmaktır. Aksine epistemolojik açıdan objektif bilginin mümkün olduğunu savunan ılımlılar sessize ses vermekle yetinirken, radikaller araştırmayı ve bilgiyi politik bir silah olarak görürler (Hammersley, 2000). Nesnellik, tarafsızlığı azamileştirmek veya özneliği

asgariye indirmek anlamına gelebilir. Ancak araştırmacılar, bilimsel araştırmalarının konumlarından etkilenmemesi anlamında tüm bilgiler, her zaman belirli bir konumdan üretildiği ve böylece dünyanın belirli bir görüşünü temsil ettiği için “nesnel” veya “tarafsız” olamazlar (Smith, 2004). Blumer’in (1969: 24-25) dikkat çektiği gibi “*Bilimsel çalışmanın tüm eylemi, kullanılan ampirik dünyanın altta yatan resmi tarafından yönlendirilir ve şekillendirilir. Bu resim, problemlerin seçimini ve formülasyonunu, neyin veri olduğunun belirlenmesini, verileri elde etmede kullanılacak araçları, veriler arasında aranan ilişki türlerini ve önermelerin yapıldığı formları belirler.*” Blumer, araştırmacının konumunun ve bakış açısının araştırma sorularını, metodolojilerini, analizlerini ve sonuçlarını etkilediğini öne sürmektedir. Araştırmacının kendisi bizzat araştırdığı sosyal dünyanın parçasıdır, araştırma bu dünyanın dışında saf bir özerklik alanında gerçekleşmez (Hammersley, 2000). O dünyadan etkilenir ve o dünyayı etkiler.

Yanlılık genellikle kaçınılması gereken bir şey olarak kabul edilir. Becker’in (1967: 245) asıl iddiası, sosyolojik araştırmaların şu veya bu şekilde yanlı olmayan hiçbir pozisyonunun alınamayacağıdır: “Taraf tutmaktan asla kaçınamayız.” Bu bir sosyal araştırmada temel bir metodolojik mesele olan araştırma alanındaki tüm taraflara eşit bir şekilde karşılık verilememesi olarak anlaşılır. Daha adil toplumlar yaratma taahhüdü araştırmacıyı etik kodları esnetmeye zorlar. Becker-Hammersley’in (2001) yakın bir okuması, “yanlılığı”, kimin iktidarda olduğuna ve araştırmacının onlara karşı tutumuna bağlı olan göreceli ve koşullu bir mesele olarak yorumlar. Bu durum, yanlılığın araştırmacının çalışmasının bir özelliğinden ziyade araştırma ortamının bir ürünü olduğunu ima eder ve araştırmacının dışındaki koşullara işaret eder. Hammersley (2001: 99 -100), Becker’in aslında “araştırmacıların ona hizmet edecek şekilde hangi tarafta olduklarını seçmeleri gerektiğini” savunmadığını öne sürmektedir. Nitel ve etnografik araştırmalarda tüm taraflara, perspektiflere ve konumlara eşit önem ve dikkat gösterilmesi mümkün değildir. Bu nedenle, bir tercih ve önceliklendirme ölçüsü, partizan olmak zorunda olmadan kaçınılmazdır. Bu aynı zamanda, birkaç tartışmalı aktörü içeren sosyo-politik çatışmaya yönelik ilişkisel bir araştırma yaklaşımı için de geçerlidir. Hammersley (2001), Becker’in sosyolojik araştırmayı etkisinde politik açıdan partizan olarak gördüğünden şüphelenmektedir. Ona göre böyle bir etki, veri toplama sürecinin sonucu değil, yanlılıkla (ancak arzu edilen) sağlam bir bilimsel yaklaşımın yan ürünü olabilir. Becker’in makalesine yanıt olarak, araştırmada birden fazla tarafın tutulabileceğini savunan Liebling (2001) iki tür değer yansızlığı ayırt eder: teori yansızlığı (“olana” ilişkin görüşümüz) ve değer yansızlığı (“olması gerekene” ilişkin görüşümüz). Bu nedenle Liebling,

Becker'in araştırmanın tarafsızlığı konusundaki argümanına, araştırmacının değerlerinin araştırmayı etkilediği gerekçesiyle değil, yayınlanmasının sonuçlarının “değerli olabileceği” gerekçesiyle destek verir. Hem Hammersley hem de Liebling, araştırmacıyı ve araştırma sürecini sonuçlarından ayırarak, araştırmanın etkilerindeki bazı değerlere veya konumlara işaret edebileceğini ve bazen işaret etmesi gerektiğini iddia etmektedir.

Öncesi Max Weber'e ve C. Wright Mills'e dayanan bu fikir çatışmalarının en kapsamlısı Becker ve Gouldner tartışmasında yapılmıştır ve analiz edilen toplumsal gerçeklik hakkında konuşmanın gerekli olup olmadığı ile araştırma yaparken hangi bakış açısının benimsenmesi gerektiği etrafında döner (Becker, 1967; Gouldner, 1968). Becker'in (1967), sosyal bilimcinin ezilenlerin bakış açısına sahip olmasını şart koşan makalesine, nesnel yanlılık argümanı ile karşı çıkan Gouldner (1968), bu tutumun, araştırma biçimlerinin bizzat baskıya yol açan iktidarın ilişkilerini dönüştürmek için araçlar sağlamadığını savunmuştur. Bu nedenle, bunun baskının nedenlerini ele almak yerine, ezilenleri anlamak, yönetmek ve kontrol etmek için bilgi sağlamaya hizmet ettiğini ileri sürer. Becker'e verdiği yanıtta Gouldner, bu perspektifin ana akım sosyolojinin sosyal reformist gündemine meydan okuma potansiyelinin çok az olduğunu belirtir. ‘Güçsüzlerin tarafında’ olduğunu ilan etmek, güçlülere yönelik bir saldırı içermediği sürece çok az anlam ifade edebilir: *“Liberallerden farklı olarak radikal sosyologlar güçsüzlüğü, mazlumun bakış açısını benimserken, bunu zalimin araştırılmasına uygularlar. Radikal sosyologlar “iktidar seçkinlerini”; insanların liderlerini veya efendilerini incelemek isterler”* (Gouldner, 1968: 111). Bu karşı hegemonyanın bir önkoşuludur. Ona göre araştırmacının rolü, sadece ezilen pratiklerin yaşam dünyasına anlam vermek ve anlamlandırmak değil, baskının nedenlerini analiz etmek ve müdahil olmaktır. Ezilenlerin sosyolojisini tartıştığı partizanlıktan kaçınmaya yönelik sistematik girişiminin, duyulmayanların seslerinin ayrıcalıklı kılınmasıyla sonuçlandığını belirttiği “You are what you research” (Neyi araştırıyorsanız osunuz) başlıklı makalesinde Lumsden (2012) araştırmayı sosyal kimlikler, roller ve ilişkilerin biçimlendirdiğini, değer yansızlığının bir mit ve erişilemez bir hedef olduğunu gösterir. Lumsden'e (2012: 5-7) göre, ilerlemenin en iyi yolu, değer yansız gibi davranmak değil, herhangi bir araştırma konusundaki kendi bakış açıları ve inançları hakkında dürüst olmak ve daha sonra verileri mümkün olduğunca objektif bir şekilde temsil etmeye çalışmaktır. Bu nedenle son dönemlerin yanlılığa ilişkin metodolojik ve felsefi argümanları ve düşünümSELLİK (reflexivity) tartışmaları bağlamında Gouldner'in çalışmasını, araştırmanın güvenilirliğini veya geçerliliğini mutlaka bozmayan “düşünümSEL bir partizanlık” çağrısında bulunması bakımından yararlı görür. DüşünümSEL

dönüşün bir parçası olarak, araştırmacıların değerlerinin (diğer şeylerin yanı sıra) araştırma süreci, araştırılanı temsil biçimleri ve araştırma bulgularının yayılması üzerindeki etkisinin incelenmesine açık olmaları gerektiğini belirtir. Kimin tarafındayız tartışmasının aynası ise aslında “Kimin bizim tarafımızda” olduğudur (Bohm, 1994).

1.2. Neoliberal İktidar Koşullarında Araştırma

Warren ve Garthwaite (2015), akademisyenin kime hizmet ettiğini ve kimin için yazdığını tartıştıkları *Whose side are we on and for whom do we write?* başlıklı makalelerinde aynı tartışmanın, araştırmanın iktidar mantığının değiştiği, neoliberal dönemdeki görünümünü inceler. Becker’in tartıştığı meselelerin çoğunun hala önemini koruduğunu, ancak akademisyenlerin faaliyet gösterdiği bağlamın radikal bir şekilde değiştiğinin altını çizen Warren ve Garthwaite, akademisyenlerin, araştırmalarının ve bilginin giderek daha fazla metalaştırıldığı bir çağda, Becker’in klasik sorusunu, “Kimin için yazıyoruz?” şeklinde güncel bir soruya çevirirler. Becker’den neredeyse yarım yüzyıl sonra bugünün akademisyenlerinin içinde buldukları bağlam radikal bir şekilde farklı bir bağlamdır. Neo-liberal hegemonik proje ivme kazandıkça, değişen siyasi, sosyal ve akademik iklimler genel olarak eleştirel sosyal bilimler ve özel olarak sosyal zarar araştırmacıları ve eleştirel kriminologlar için temel zorluklar yaratmaktadır. Politik tercihlerin hala yapılması gerekiyorsa da bu kararlar, akademisyenlerin giderek daha fazla karıştığı profesyonel değerlendirme ve kariyer ilerlemesi çerçeveleriyle birlikte ekonomik kısıtlamalarla giderek daha fazla kuşatılmakta, kısıtlanmaktadır. Bazı araştırma ve araştırma soruları giderek daha fazla faydalı, gerekli ve meşru, diğerleri boş, önemsiz veya gayrimeşru olarak tanımlanmış, kabul edilebilir araştırma alanlarından çıkarılmaktadır (Tombs ve Whyte, 2007: 133). Diğer bir ifadeyle kamusal ve toplumsal değil, ticari bilginin faydasının öne çıktığı yeni dönemde belli türden araştırmaların bir akademik kariyeri ilerletmesi daha muhtemeldir (Ellefsen, 2017: 238). Akademik çevrede kendi kendini konumlandırma, bu nedenle, fon elde etmek ve kadrolarını güvence altına almak istiyorlarsa belirli seçimler yapma baskısı altındaki akademisyenlerle yapısal ve kişisel özelliklerin müzakere edilmesini içerir. Dolayısıyla, yeni dönemde akademik ilgiyi değişime zorlayan, akademik kariyerleri boyunca araştırmacılara neyin uygun ve çekici görüneceğini etkileyen bir dizi yapısal koşul ve bağlamsal norm devreye girmiştir.

“Kimin tarafındayız” sorusu bugünün akademik dünyasına egemen olan iki konuya hiç değinmez; araştırma finansmanını güvence altına alma ihtiyacı

ve kişisel ve kurumsal statüyü elde etmek ve korumak için yayın üretme zorunluluğu. Bilimsel çalışmayı işbirliğinden ziyade yarışmaya zorlayan akademik rekabetçilik. Bu konular mesleki bütünlüğü etkileme potansiyeline sahiptir. Ekonomik, sosyal ve politik kontrolün kamudan özel sektöre devriyle sonuçlanan neoliberalizmin yükselişi ve buna bağlı “yeni kamu yönetimi” uygulamaları, 1980’ler ve 1990’lar boyunca sermayenin yapısal gücündeki ve kamusal kurumların gündemlerini belirleme yeteneğindeki artış, üniversitelerin ve diğer yükseköğretim kurumlarının kurumsal varlıklarının tanımlanma ve gerekçelendirilme biçiminde temel bir değişim yaratmıştır. Neoliberal yüksek eğitim sistemleri akademisyenlerin anlamlı araştırma geliştirme koşullarını kökten değiştirmiştir: *Özgürlük, zaman ve kaynak* (para). Özelleştirme, ticarileştirme ve deregülasyona, kemer sıkma, refah devletinin küçültülmesi, bütçe kesintileri, kâr odaklı, esnek ve finansallaştırılmış üretim politikalarına dayanan neoliberalizm, yüksek öğrenimin anlamını ve amacını değiştirmiş, neoliberalizmin temelini oluşturan piyasa değerlerinin boyunduruğu altına almıştır. Araştırmacının akademide var olma biçimini tek bir zorunluluğun güdümüne sokmuştur: rekabet. Üniversitelerin 1960’larda ABD’de geliştirilen bir işletme yönetimi modeli tarafından tamamen istila edildiği, piyasalaştırıldığı ve akademik bilginin metalaştırıldığı, kamusallığını yitiren ve “girişimci” bir piyasa aktörüne, “ticarethane” dönüşen üniversitede neoliberal koşullar altında böyle bir eleştirel araştırma yapmak da araştırmacılar için önemli zorluklar getirir (Tombs ve Whyte: 2007). Becker’in ifadesiyle, bilgileri nedeniyle değil, ekonomik güçleri nedeniyle araştırmacı artık bir güçsüz, ezilen konumundadır, fon sağlayıcı ise fiili olarak muktedir, ezen konumunda. Akademik özelleştirilmesi ve akademik bilginin ticarileştirilmesi nedeniyle artık bilim insanlarının çalıştıkları kurumun iş yapma pratiği, kültürü, dili ve araştırmanın bağlamı da politik olarak değişmiştir: Sadece kurumlarına değil fon sağlayanlara karşı yeni yükümlülükler, performans, kurumsal ve mesleki denetim süreçleri. Bilgi ve bilim metalaştırıldığı gibi akademisyenin de metalaştırıldığı dönemde akademik özgürlüğün temel değerleri ve fon sağlayıcılardan ayrılan görüşleri ifade etme yeteneği, aynı değerleri paylaşmayan veya tanımayan fon sağlayıcılarla çatışmaya sokma kapasitesine de sahiptir. Ticari projeler için bir kuluçka merkezi haline gelen neoliberal üniversitede araştırmacı artık bilim piyasasının bir paydaşı, fon çekmeye çabalayan bilimsel bir dilenci, yayın performansına zorlanan bir rakip, bağımsız araştırma yapma imkânı, yaratıcılığı yok edilen, kendi araştırma gündemini kontrol özgürlüğü tehdit altında güvencesiz işçi konumuna indirgenmiş bir ezilendir. Tüm bunlar Becker’in “Kimin tarafındayız?” sorusunu hem anlamsız hem de daha anlamlı hale getiriyor. Araştırmacının hem taraf tutma hem de hâkim varsayımlara meydan okuyabilme temel koşulları ortadan kaldırılıyor.

Araştırmacının değeri giderek dışarıdan dayatılan makale yayınlama ve fon temin etme başarısıyla belirleniyor. Akademik araştırmanın sosyal amacı ortadan kaldırıldığı gibi performans bazlı araştırma, niteliği değil niceliği önceleyen neoliberal akademik kültür, yayın sayısı, atıf, hakem, endeks, etki faktörü öne çıkıyor. Hükümetler ve sektör, üniversiteleri birer AVM, öğrencileri müşteri olarak görürken, araştırması “proje”lere dönüştürülen akademisyenler burs, bağış ya da fon sağlaması daha kolay muhtemel araştırma konularına yöneltiliyor. Sosyal ve ekonomik açıdan geçerli bilgi, etkinlik ve verimlilik kriterlerine bağlanıyor. Araştırmacının proje seçiminde finansman etkisi yapma zorunluluğu onları riski düşük ama yayınlanabilir çalışmalar yapmaya zorluyor.

Becker’in “kimin tarafındayız” sorusu sosyal bilimciler için hala önemini ve geçerliliğini koruyor ve çalışmalarının doğası ve amacı hakkında karar verirken göz önünde bulundurulması gerekiyor. Ancak yapılan tartışmada ortaya konduğu gibi, bu tür kararların hesaba katması gereken bağlam radikal bir şekilde değişmiştir. Becker’in makalesini yazdığı dönemin üniversitesinin ve araştırmacısının aksine bilgiye ve sorgulamaya bugünün neoliberal bilgi iktidarı koşullarında öncelikle politik, profesyonel veya ticari faaliyetlere şu ya da bu şekilde yaptığı katkılardan dolayı değer verilmektedir (Hammersley, 2000: 2). Becker’in makalesi yazıldığında, özellikle sosyal bilimcilerin güvenilirlik hiyerarşisindeki ayrıcalıklı konumlarını kullanarak hangi davaya destek verebilecekleri konusunda tercih yapması üzerineydi. Zamanına uygun olarak, bunun toplumun ezilenleri olabileceği hissedildi: “*Çoğu sosyoloğun bir dereceye kadar politik açıdan liberal olduğu bir sır değil. Politik tercihlerimiz hangi tarafta olacağımızı belirler ve bu tercihler meslektaşlarımızın çoğu tarafından paylaşıldığından, çok azı ilk taşı atmaya hazırdır veya taş atmanın bir olasılık olduğunun farkındadır. Genellikle mazlumun tarafını tutarız*” (Becker, 1967: 244). Bugün durum farklıdır: Ezilenlerin, sosyal bilimcilerin hizmetlerini devreye sokmak için gereken kapsamlı fonlara sahip olmaları muhtemel değildir. Warren ve Garthwaite’in (2015: 235) vurguladığı gibi bununla birlikte, bir şey açıktır: Sosyal ve kamu politikası araştırma ve değerlendirmesinin bize sunduğu fırsatlardan en iyi şekilde yararlanmak için, akademik özgürlüğün temel değerlerini korumamız ve sürdürmemiz gerekir. Farklı olan ve fon sağlayıcılarla çelişebilecek görüşleri, onlardan veya kurumlarımızdan misilleme korkusu olmadan ifade etme hakkı, akademik araştırmanın bütünlüğü ve güvenilirliği açısından hayatta kalmak için esastır. Bunu başaramazsak, kimin tarafında olduğumuz önemsizdir.¹ Güncel bir değerlendirmesinde Plummer (2020), “kimin tarafındayız” sorusunun asla basit bir cevabı olamayacağını, ancak sosyologlar, düşünürler, araştırmacılar,

aktivistler ve yurttaşlar olarak, asgari düzeyde insanlığın yanında olmamız gerektiğini ileri sürer. İnsanlığın tarafında olmanın da her zaman tartışmalı, asla kolay bir mesele olmadığını, her zaman hayati bir meydan okuma olduğunu belirtir.

2. İktidar Araştırmalarında Etik İkilemler

İktidar ilişkilerine tabi tüm araştırma epistemolojik, etik ve felsefi ikilemler içerir. Tüm araştırma biçimlerinin politik sonuçları olması ve tüm bilgi biçimlerinin iktidar içermesi nedeniyle önemli bir sorun bu güç ilişkilerinin araştırma yapma süreci boyunca nasıl dönüştürüleceğidir. Literatürde vurgulandığı üzere (Alvesalo-Kuusi ve Whyte, 2018; Tombs ve Whyte, 2005; Snider, 2003) iktidar sahiplerinin, gücünün/özellikle suçlarının araştırılmasında metodolojik zorluklar ve ikilemlerle karşılaşırız. Aynı literatür güçlülere, şirket ve devlet kurumlarına ilişkin güç sorunlarının yarattığı etik paradoksların etik kodlarda belirlenmemiş ve yer almamış olduğunu vurgular. Sosyal araştırmada “yukarıya doğru” çalışmanın etik ilkeleri ile “aşağıya doğru” çalışmanın etik ilkeleri değerlendirilirken araştırma konusu şirketler, devletler ve/veya güçlü kişiler olunca etik çelişkilerin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Sosyal bilimcinin uyması gereken profesyonel standartlar, kurallar ve kodların araştırmanın amacı için yeterli ya da uygun olmadığı zaman bu müesses etik kuralları ihlal eden araştırma stratejilerinin takip edilmesine yol açar. Bu “aşağıya doğru” değil “yukarıya doğru” araştırma yapan sosyal bilimciler için yeni bir ikilem değildir ve etik kuralların uygulanabilirliğine ve etik ikilemlere ilişkin sayısız tartışma yapılmış, bu tartışmalar da etik kodların yeniden çerçevelenmesinden, gizli araştırma gibi bir dizi pratiğin uygun olup olmadığına odaklanmıştır. Alvesalo-Kuusi ve Whyte (2018) bu çerçevede yukarıya doğru araştırma bağlamında etik ilke, kavram ve kılavuzları kodifiye eden tartışmaların izini sürer. Buna göre suçlu ile kurban aynı yöntemler ve etik kodlarla incelenemez. Hayatımızı kontrol eden ve etkileyen kurum ve kişilerin araştırma konusu olduklarında aynı bilimsel koruma kurallarından faydalanmayı beklememeleri gerektiğini iddia ederler. Profesyonel araştırmacının benimsediği başlıca etik ilkeleri analiz ederken sosyal bilim araştırma etiğinin yeniden yapılandırılması çağrısında bulunurlar.

2.1. “Yukarıya Doğru” Araştırma

Bir araştırma projesinin hem yapılabilirliğini hem de biçimini belirleyen araştırma konusundan ziyade araştırmacıyı görece güçsüz bırakan güçlülerin

nüfuz kabiliyetidir. Bu yüzden toplumsal hareketler gibi araştırmacının “aşağıya doğru” araştırma yapmasının kolaylıklarının aksine, devlet kurumları ve şirketler gibi “yukarıya doğru” araştırma yapmasını engelleyen bir dizi dinamiğin devrede olduğu bu iktidar ilişkileri standart araştırma yöntemleri yaklaşımıyla araştırmacının genellikle görelî bir güç konumunda bulunduğu, araştırmanın gündeminin belirlenmesi, veriye erişim ve bulguların yayınlanması önündeki engeller araştırmaya ve araştırma sürecine bakımımızı değiştirmeye zorlar. Buna göre, güçlüyü araştırırken karşılaşılan metodolojik ikilemler nedeniyle zayıfın eylemleriyle güçlünün eylemlerine yöntem bilimsel yaklaşım birbirinden farklı olmak zorundadır. Çünkü araştırma sürecinin doğası gereği birincisi, araştırma gündemini tasarım aşamasından erişim ve veri toplama ve bulguları yayma süreçlerine kadar güçlülerin belirlemesidir: veriyi, fon kaynaklarını, araştırma gündemini büyük ölçüde kontrol eden hükümetler ve şirketlerdir. Araştırma gündemini belirleyen güçlüler, özellikle şirketler kendileri üzerine aleyhe çalışmaların yapılmasına müsaade etmezler. İkincisi, güçlülere erişim zorlukları, gizlilik, dışlama ve bilgi tekelidir. Güçlü kurumların ve şirketlerin bu türden araştırma verilerine ulaşmak zordur. Bunların kamu kurumları gibi bilgi açıklama zorunlulukları yoktur, kamusal ifşadan kaçınırlar. Üçüncüsü, güçlü aktörlerin aleyhine sonuç veren araştırma bulgularının yayınlanamaması ve kamuoyuna açıklanamamasıdır. Dergiler gibi yayım kanallarının bloke edilmesi, bulguların itibarsızlaştırılması ve sansürlenmesidir (Tombs ve Whyte: 2007). Araştırma şirket veya güçlü aktörler hilafına suç, zarar ve suistimal kanıtları ortaya çıkarırsa eleştirel araştırmacıların bunu kamuoyu ile paylaşması, yayması zor olabilir. Araştırdıkları kurum veya aktörlerden tepki alabilir, yayınlanması aşamasında engellerle karşılaşabilirler. Çünkü güçlünün yasadışı eylemlerini, suçlarını ifşa etmek, suç fiiline dönüştürülebilir. Ekonomik ve politik iktidar araştırmacıyı araştırmayı yüzünden kriminalize edebilir. Güçlüler kendi suçlarını değil ifşa edenleri suçlama ve suçlu gösterme iktidarına da sahiptirler (Alvesalo-Kuusi ve Whyte, 2018). İktidar ilişkileri içerisinde güçlünün suçlarını ifşa etmenin kendisi en büyük suçtur. Kısacası, güçlü kurumlar, özel şirketler, devlet kurumları araştırmacıların çalışmalarını geri püskürtecek, araştırmalara girişmekten ve katılmaktan vazgeçmeye zorlayabilecek ve araştırma sürecini bir dizi yöntemle manipüle edebilecek bir sosyal konumu işgal ederler (Williams, 1989).

Bu durum kısmen sosyal bilimlerde yukarı doğru değil, aşağı doğru bir araştırma bakışını teşvik eden tarihsel bir eğilime dayanır. “Yukarıya doğru” araştırma, “antropolojiyi yeniden icat ederken antropologlar sömürgeleştirilenler yerine sömürgecileri, güçsüzlerin kültürü yerine iktidar kültürünü, yoksulluk kültürü

yerine bolluk kültürünü inceleselerdi ne olurdu?” sorusuyla “*yurttaşların, hükümet veya başka bir şekilde, hayatlarını etkileyen büyük kurumlar hakkında bir şeyler bilmeleri gerektiğini*” ileri süren Laura Nader’in (1974) antropolojiden gelen çağrısıyla başlar ve sosyal bilimci için önemli etik sorunları beraberinde getirir (Galliher, 1980; Desmond, 2004). “Yukarıya doğru” araştırmaya ilişkin en meşhur çağrı yukarıda incelediğimiz “Kimin tarafındayız?” sorusu bağlamında Becker-Gouldner tartışmasıdır (Riley, 1971). Gouldner’in araştırmacının bakışını mazluma değil zalime, ezilene değil ezene, güçsüze değil güçlüye çevirmesini savunduğu tartışma ile gelişmiştir. Ancak bu tartışmadan sonra seçkinlerin-güçlülerin sosyal bilimleriyle ilgili birçok çalışma yapılmış olsa bile sosyal bilimlerde kullanılan ampirik yöntemler neredeyse her zaman yüzünü yukarıdan ziyade aşağıya yöneltmiştir. Bazı istisnalar dışında gücünün incelenmesi tüm sosyal bilimlerde ana akıma dönüşmemiştir. Güçlü kurumların ve kişilerin ampirik araştırmasına kılavuzluk edecek araçlar geliştirilmemiştir. Kısmi bir metodoloji geliştirilmişse de araştırma etiği sorunludur. Gelişmiş bir metodolojinin yokluğu ise araştırma etiğine yaklaşma ve düşünme biçimlerimizi değiştirmeye zorlar.

2.2. Güç İlişkileri İkileminde Etik İlkeler

İktidar ilişkileri bütünü içinde sosyal araştırmanın yöntemleri ve etik kuralları, araştırma etiği kodları gücünün araştırılmasında yetersiz kalır. Alvesalo-Kuusi ve Whyte (2018: 141-142) dört ilke üzerinden bu sorunu açıklamaya çalışır: *Zarar vermeme ilkesi* (araştırmacının katılımcıya zarar vermeme, katılımcılara psikolojik veya fiziksel zarara sebep olmaması), *gizliliğin ihlali* (anonimite, katılımcının mahremiyet ihlaline karşı korunması ki anonimlik ve gizlilik garantileri, araştırmanın ön koşulu olarak koşulsuz veya bazen talep üzerine verilir), *aldatmanın önlenmesi* (araştırmacının araştırma katılımcısını aldatmaktan kaçınması) ve *onamlı rıza* (katılımcıya araştırmaya katılımda bilinçli bir karar vermesini sağlamak için araştırma hakkında gerekli olduğu kadar bilgi verilmesi ve rızasının alınması). Bunlar tamamen makul, belki de aksiyomatik sosyal araştırma ilkeleri gibi görünür. Ancak araştırma etiğinde güç ilişkileri ikileminde güçlüye ilişkin araştırmalar, yapısal olarak genellikle gücünün araştırma sürecine nüfuz edecek sosyal ve kurumsal sermayeye sahip olmasından muzdariptir. Güçlülerin bu yapısal ayrıcalıkları zarar vermeme, gizlilik ihlali ve aldatmanın önlenmesi gibi temel etik ilkelerin çok farklı görünmesine yol açar. Örneğin güçlülerin araştırılması açısından zarar vermeme etik ilkesi sorunludur. Bizzat zarar verenin bu zararlı faaliyetlerini (örneğin çevreyi kirleten bir şirket-yöneticisi, halk sağlığıyla ilgili bilgiyi gizleyen bir devlet kurumu) mevcut sosyal bilim metodolojisi ile açıklamaya

çalışmak olguya meşruiyet kazandırır. Gizlilik etik ilkesi açısından araştırma aktörleri özel ticari ya da resmi devlet sırrı yasal korumasına sığınır veya bu söylemlere yaslanır. Araştırmacı buna uymalı mıdır? Aldatmanın önlenmesi ilkesi açısından da güçlü kurumlar ve kişilerin araştırma sürecini ve sonuçlarını kontrol etmeleri, çarpıtmaları ya da biçimlendirmeleri zaten bizzat aldatıcıdır. Araştırmacının kendisi bu durumda güçlüleri aldatıcı tekniklere başvurmalı mıdır?

Alvesalo-Kuusi ve Whyte, bu ilkeleri, özellikle güçlülerin suçlarını veya zararlarını araştırma bağlamında derinlemesine sorgularlar. Daha da önemlisi, şu anda sıklıkla formüle edildikleri gibi etik çerçevelerin, şirket suçları/suiistimalleri ve sosyal zarar bağlamında, iktidarın yapısal dinamiklerini tam olarak dikkate almadıklarını vurgularlar. Bu ilkeler aslında nispeten güçsüzler üzerinde araştırma yapılacağını varsayar. Ancak Alvesalo-Kuusi ve Whyte, güçlü aktörlere ve kurumlara erişim ve araştırma engellerini ortaya çıkarırken onları tersine çevirir ve dolayısıyla şu anki haliyle araştırma etiğinin, güçlülerin eleştirel incelemeyi kaçmak üzere kendileri için diktikleri korumaları delmenin önündeki kilit bir engel olduğunu savunurlar. Bu nedenle, daha geniş anlamda, Alvesalo-Kuusi ve Whyte (2018: 136), kodlar ve etik standartların, genellikle liberal yüksek kurumlarda kurulan ve normatif etki biçimlerini-politika önerileri gibi- sonuç hedeflerinin önüne yerleştiren gündemlerden geliştirildiğini iddia ederler. Bu durum radikal araştırmanın ideallerini yansıtmaz veya toplum içinde ve toplumlar arasında en güçlü olanları, müktedirleri incelemeyi amaçlayan araştırmaların yapımını desteklemez. Bunun yerine, yalnızca akademi için ve akademi tarafından tanımlanmayan, ancak güçlülerin kapalı dünyalarını bilmek isteyen tüm gruplara bağlanan kolektivist bir “kamu yararı” anlayışına dayanan sosyal bilim araştırma etiğinin yeniden inşası çağrısında bulunurlar. Sosyal zarar araştırmaları alt bilimi olarak gelişen zemiolojinin bu tür hususları dikkate alması gerektiğini savunan Canning ve Tombs da (2021) burada dikkat edilmesi gereken belli başlı hususları vurgular. Hangi alanda zararı incelemek istersek isteyelim, güçlü kurumlardaki insanlara erişmek inanılmaz derecede karmaşık olabilir. Finansman elde etmek zor olabilir, ancak eleştirel araştırmacılar, a) çalışılacak kuruluşun veya kurumun çıkarlarına uygun olan ve b) bilgi yayılmadan önce bir yönetim kurulunun tam onayını gerektiren araştırma fonlarını kabul etme konusunda dikkatli olmalıdır. Dahası, Massoumi vd., (2020: 134) sosyal bilim araştırmalarında etik ve mesleki standartları tehlikeye sokabilecek üç temel yönetime dikkat çeker: 1) Veri ve çıkar çatışmaları konusunda şeffaflık eksikliği nedeniyle kanıt tabanına müdahale, 2) Yurttaşların demokratik süreçlere katılma yeteneğini zayıflatan devlet tarafından aldatılmayı destekleyen

araştırmalarda iş birliği ve 3) İnsan hakları ihlallerini ve diğer zorlayıcı devlet uygulamalarını meşrulaştıran araştırmalarda iş birliği. Bunlar ve eleştirel araştırmanın önlenebileceği, çarpıtılabileceği ve bastırılabilceği diğer yöntemler, Tombs ve Whyte'in (2003) devlet ve şirket organlarını sorumlu tutmayı amaçlayan araştırma girişimi üzerine düzenlenmiş derlemesinde yapılan çeşitli katkılarda uzun uzadıya ele alınmıştır. Bununla birlikte temelde, herhangi bir zemiyolojik projenin amaçlarının veya sonuçlarının devlet veya şirket önceliklerine doğrudan aykırı olabileceği ve araştırmacıya psikolojik, fiziksel, yasal, kurumsal ek baskılar getirebileceği konusunda net olmamız gerekir. Sosyal zararın nasıl üretildiğini ve ne işe yaradığını ortaya çıkarmak, ifşa etmek için, bakışlarımızı iktidar mekanizmalarının arkasında olanlara yöneltmeliyiz. Bu açıdan bakıldığında, en azından önemli zararlar veren sosyal kurumların işleyişini yapıbozuma uğratma potansiyeline kavuşuruz.

Buna göre, etik araştırma yaklaşımında bir dizi hayati sorun gündeme gelir: Araştırma konusu güçlülse, zarar vermeme ilkesi güçlünün verdiği zararı meşrulaştırma işlevi görür, bu yüzden bu ilke askıya alınabilir mi? Katılımcıya zarar vermeme ilkesi zarar vereni, güçlüyü korumaya hizmet ediyorsa ne yapılmalıdır? Araştırmada görünürlüğünü azaltsa da zayıf tarafı korumak için tasarlanmış anonimite ilkesi, katılımcının kimliğini gizleme ayrıcalığı, faaliyetlerini kapalı kapılar ardında yürüten güçlüye tanınmalı mıdır? Aldatmanın önlenmesi ilkesine göre aldatan aldatılmalı mıdır? Sistemantik olarak faaliyetleri aldatmaya dayanan bir şirket veya kurum temsilcisi, araştırmacı tarafından aldatılabilir mi? Araştırma geniş iktidar ilişkileri bağlamına oturtulduğunda geçersiz görünmeye başlayan bu etik paradoksları, disiplin ilkelerini ne yapmalıyız? Bu bakımdan, Alvesalo-Kuusi ve Whyte (2018: 144-147) güçlüye ilişkin araştırmada söz konusu etik ilkelerin askıya alınmasına izin verilebilecek belli koşulları değerlendirir: Birincisi *kendi başına bir amaç olarak bilgi üretimidir*: Bilginin üretimi amacıyla etik ilkelerin askıya alınması meşru ve mazur görülebilir. İlke olarak iktidarın kullanımına ilişkin araştırmalarda iktidardakilerin rızası aranmamalıdır. Bilgi üretmek amacı, kendi başına güçlünün araştırmasında normal araştırma kurallarını askıya almak için yeterli bir sebeptir. İkincisi *kamu yararıdır*: Kamu yararı görüşü araştırmacıya uyması beklenen etik standartları askıya alma imkânı verir. Araştırmada açık ve zorlayıcı kamu yararı sebepleri söz konusu ise kurallar ihlal edilebilir. Toplumun çıkarlarına hizmet ediyorsa, kamu yararı kavramı açıkça belirlenmemiş olsa da belli etik kodlar askıya alınabilir. Örneğin veriye erişim imkânı yoksa kamusal mekanlarda onamlı rıza ilkesi askıya alınabilir, gizlilik ihlal edilebilir. Üçüncüsü "ortak çıkar"dır: Araştırmacıların başka araştırmacıların araştırma yapma imkânlarını

azaltılabilecek, istihdam eden üniversite, fon sağlayabilecek şirket ve araştırma katılımcıları ile zarar verici çatışmalara girmekten kaçınması tavsiye edilir. Ancak bu tür iddialar, araştırma deneyiminin gerçekliğiyle bağdaşmaz. Araştırmacılar ve üniversiteleri arasındaki anlaşmazlıklar ve araştırmacılar ile fon sağlayıcılar arasındaki ihtilaflar o kadar kolay önlenemez veya çözülemez ve kendileri eşit olmayan güç ilişkileri tarafından yapılandırılır.

Tekrar vurgulanmalıdır ki araştırmanın, araştırmacının ve araştırma sürecinin kendisi bizzat eşitsiz iktidar ve iktidar ilişkilerinin bir parçasıdır. Netameli konularda bu ilişki daha asimetrik bir iktidar ilişkisidir. Sosyal bilimcinin standart etik kurallara uyması, geniş iktidar ilişkileri bağlamında disiplinin etik ilkelerinin geçersiz, anlamsız görünmeye başlamasına sebep olur ve güçlüleri araştıran bir sosyal bilimci için ciddi bir sorun haline gelir. Bu yüzden metodolojiye ilişkin eleştirel yaklaşımlar araştırma ilkelerinin güçlülerin araştırılmasında yeniden değerlendirilmesi gerektiğini önerir. Dolayısıyla metodolojiye ilişkin son dönem etik değerlendirmeler normal etik araştırma kurallarının belli koşullar altında askıya alınmasını tavsiye eder. Buna gerekçe olarak da kendinden bir hedef olarak bilimsel bilginin üretilmesi zorunluluğu doğrultusunda, etik kuralların bilgi üretimi amacıyla askıya alınabileceğini salık verirler. Kamu yararı ve kamuoyunun bilgilendirilme hakkı hilafına, hukukun ihlali hallerinde gücün ve yetkinin istismarı ile ilgili araştırmalarda sosyal araştırmacı bilginin üretiminin daima kamu yararına olması, toplumun çıkarlarına hizmet etmesi ilkesi gereği etik ilkeleri askıya alabilmelidir. Şirketlerin özel çıkarlarının hükümetler, politika yapıcılar ve uygulayıcılar tarafından kamu yararıyla aynı şeymiş gibi temsil edildiği bir dönemde kâr amaçlı örgütlerin faaliyetleri kamu yararını temsil etmez. Sosyal bilimcinin kabul etmesi gereken etik kod da budur. Bu, kamusal yarar olarak sunulan hükümet, sektör ve şirket faaliyetlerinin, kararlarının ve stratejilerinin toplumsal açıdan zararlı faaliyetlerin saklanması önlemek gibi bir amaca hizmet eder. Kısaca güçlünün eylemlerini araştırmada etik paradokslar söz konusudur, güçlülerin kapalı dünyasına ışık tutmak üzere sosyal bilimci araştırma metodolojisindeki belli etik ilkeleri esneterek uygulayabilmelidir.

3. Araştırmacının Susturulması ve Bilime Sansür

İktidar asimetrisi ve araştırma etiği bağlamının sorunlu bir boyutu da araştırmada elde edilen bilgi ve bulguların kamuoyuyla paylaşılmasında araştırmacının ve araştırmacının susturulmasıdır. Bilimsel araştırmada güç asimetrisi üzerine literatür özellikle toplum sağlığı, iş güvenliği, sosyal hareket araştırmaları, madencilik sektörü özelinde çevre suçları gibi şirket

suçları ve beyaz yakalı suçları üzerine yoğunlaşmıştır (Alvesalo ve Virta, 2003; Tombs ve Whyte: 2007; Alvesalo-Kuusi ve Whyte, 2018). Hatta son dönemde yeşil kriminoloji üzerine devasa bir literatür gelişmektedir. Yukarıda vurgulandığı gibi araştırma süreci ve “kabul edilebilir” bilgi üretimi toplumsal iktidar ilişkilerine göre yapılır. Güç ve bilgi etkileri, erişim, veri toplama ve analizinin ötesine geçer ve verilerin yayılmasına kadar uzanır. Araştırmada elde edilen bilgi ve bulguların kamuoyuyla paylaşılmasında eşitsiz iktidar ilişkilerinin bir parçası olarak güçlüler tarafından şekillendirilen ve onlar lehine işleyen baskı, dışlama ve süzgeç mekanizmaları devrededir. Araştırmacı tüm riskleri üstlenerek ve otosansüre direnerek araştırmasını tamamlamış olsa bile yayınlamak dergi, yayınevi bulamaz ve üniversite onayı alamaz. Şirketler ve devlet kurumları sorumluluklarını reddeder, araştırmacıyı yazdıkları yüzünden yargısal ve idari tacizle, soruşturma açmakla, dava etmekle tehdit ederler. Dergi yayıncılarından, editörden ve üniversitelerden destek alamaz. Neoliberal üniversite ile şirketler arasındaki fon bağımlılığı araştırma bulgularının kamusal bir kitleye ulaşmasını engeller. Bilimsel yayıncılık alanında da iktidar ilişkileri geçerlidir (Tombs ve Whyte, 2007). Editör araştırmanın dayandığı verilerde ve bulgularda adı geçen kurumlar ve özellikle şirketler tarafından iftira davası açılma riskiyle karşılaşır. Yayıncı makaleyi yayınlamayı veya geri çekmeyi yazarın kendisine bırakarak onu yalnız bırakır. Gidebileceği avukat tavsiyesinden başka yardımları dokunmaz. Diğer dergiler araştırma bütünlüğünden taviz vermesini, dava risklerini azaltacak değişiklik yapmasını ya da bırakmasını önerir.

Yaygın bir taktik, yasadışı faaliyetlerini açığa çıkarabilecek bilgilerin yayınlanmasını önlemek için güçlüler tarafından tasarlanmış iftira ve diğer yasal işlemlerin kullanılmasıdır. Hukuku kullanmak, şirketlerin 1960’ların sonlarında ve 1970’lerde toplumsal aktivizmin ve eleştirinin ortaya çıkışına yanıt vermek için ortak bir çabasının parçasıysa, daha yakın zamanlarda, kısmen iftira yasalarına başvurma ihtiyacını bile azaltmanın bir aracı olarak geliştirilen korkutma ve caydırma amaçlı *halkın katılımına karşı stratejik davaların* (SLAPP davaları) kullanımında yoğun bir artış olmuştur. Şirketler sınırsız kaynaklarını, eleştirel araştırma yapan akademisyenleri susturmak, araştırma bulgularını itibarsızlaştırmak ve geri çekmeye ikna etmek için saldırgan karşı propaganda kampanyaları başlatmada oldukça ustalaşmışlardır. Özellikle kriminoloji alanındaki akademik özgürlük, belki de diğer tüm akademik alanlardakinden daha sorunlu ve daha önemlidir, çünkü bu alanda yapılan araştırmalar devletin sinir uçlarına dokunmaktadır. Eğer suçu inceliyor ya da suça ilişkin bilgileri ifşa ediyorsak neredeyse otomatik olarak devletin emrindeki en güçlü yapılardan bazılarıyla uğraşıyoruz demektir. Hükümet

veya kurum politikasıyla çelişen, araştırma bulgularının sansürlenmesi devlet tarafından finanse edilen araştırmalar üretenele karşı sık verilen bir devlet tepkisi olmaya devam etmektedir (Tombs ve Whyte, 2007: 138).

Literatürde hakaret birinin, örneğin bir ticari şirketin itibarına zarar verme eylemidir. Hakaret içeren bir ifade yazıya dökülürse iftira olarak kabul edilir (de Haan, 2022). Bir şirketin davranışını suç olarak nitelemek iftira olduğu gerekçesiyle yazara ve yayıncıya dava açılmasına mesnettir. Şirketler itibarlarına ciddi saldırı olarak gördükleri bu türden ciddi suçlamalara müsamaha göstermeyecekleri tehdidiyle karşılık verir. Araştırmada konu şirket isimlerine yer verilmese bile araştırmacı bu sefer sektördeki tüm şirketlerin rahatsız olması nedeniyle sektör tehdidiyle karşı karşıya kalır. Araştırmacılar iddialarını kanıtlarla destekleyebilecekleri konusunda güvence verseler bile bu yasadışı ve etik ikilemlerle yüzleşmek, araştırmayı sonlandırmak zorunda kalabilirler (Whyte, 2000). Araştırma bir şekilde yayımlandıktan sonra araştırmacı bu sefer dava açılma korkusuyla yaşamaya devam eder. Çünkü yazarın araştırma yayımlandıktan sonra bile belirli bir süre dava edilme riski her zaman vardır (Snider, 2003). Araştırmanın özgürlüğünden ve bütünlüğünden taviz vermeden bir metinde suçlamalar yumuşatıldığında ve değişiklikler yapıldığında ise araştırma tam amacını gerçekleştirmez. Suçlu olduğu bilinen ve kanıtlanan bir faili, şirketi suçlu ve fiillerini suç olarak adlandıramamak araştırmayı sakat bırakır, özellikle de kriminolojik bir araştırmada. Zararlı ve yasadışı şirket ve devlet faaliyetlerinin suç olarak tanımlanamaması araştırmanın bütünlüğünü bozar. Araştırma bulguları ve beyanları gerçeğe uygun ve doğru olsa bile araştırmacı yasal sorunlardan kaçınmaz. Gerçeklik ve doğruluk bile iktidar ilişkilerine içkindir. Ancak şirketler de itibarlarını zedeleyecek bir meselenin dava yoluyla alevlenmesini ve daha fazla itibarsızlaştırıcı bir olay olarak kamuoyuna yansımaları istemeyeceğinden dava süreci bile kendi içinde iktidar ilişkilerini yansıtır. Bireysel araştırmacı için araştırma bulgularını kamuya açma ahlaki yükümlülüğü ile iktidarın tehditleri karşısında katlanmak zorunda kalmamaları gereken bir zihinsel yük yaratır. İşlerini özenli ve profesyonelce yaptıkları sürece iktidar odaklarının, devlet kurumlarının ve özellikle şirketlerin dava tehditlerine maruz kalmamaları ve bunun yasal güvenceye bağlanması gerekir (de Haan, 2022). İfade özgürlüğü ve araştırma özgürlüğü bu güvenceyi sağlamakta kâfi değildir. Yukarıda belirtilen neoliberal koşullarda üniversitelerin araştırmacı personelinin koruma sorumluluğu ender bir şeydir. Araştırmacı iftira ile tehdit edildiğinde veya dava ile karşı karşıya kaldığında araştırma özgürlüğünü korumayı ve personelinin savunmayı ahlaki yükümlülüğü olarak gören üniversitelere rastlanmaz. Şirketlerin akademik özgürlüğü ihlal etmelerine ve

özellikle şirket ve beyaz yakalı suçları alanındaki araştırmaları engellemesinin önüne geçecek güvenceler gerekir. Şirketler itibarlarını yönetmenin farklı bir yöntemini tercih etmek yerine araştırmacıları yargısal tacizle susturmaya çalışırlar. Bir sonraki bölümün konusu tüm bu eşitsiz iktidar ilişkileri, etik ikilemler ve bilimsel sansürün sahnesi Türkiye.

4. Kimin Tarafında Değiller? Türkiye’den Üç Örnek Olay

Bu başlık altında, Türkiye’de çevre, gıda ve halk sağlığı konularında devlet, şirket ve sektör etkileşimine içkin sosyal sorunlar üzerine yapılan ancak politik çatışma üreten, araştırma yapan araştırmacı için yanlılık ve taraf tutma sorunu incelenmektedir. Ekonomik ve politik çıkarlar ile halk sağlığını koruma ve gıda güvenliği gibi değerler çatıştığında bilim insanı hangi tarafta yer almalıdır? Bu bölümde Türkiye’den üç vaka Becker’in klasik denemesinin ürettiği “Kimin tarafındayız?” tartışmasıyla bağlantılı olarak ele alınmaktadır. Toplumsal sorunlarda araştırmalarıyla taraf olan üç bilim insanının ticaret ve sanayi lobilerinin, siyasal iktidar ve yerel yönetimlerin tacizlerine ve baskılarına maruz kaldığı üç örnek olay soruşturulmaktadır. Araştırmamız diğer akademisyenlere kıyasla, aktivist ve aktivist geçmişe sahip olan bilim insanlarının daha sık yanlılık ve partizanlık suçlamalarıyla karşılaştığını göstermektedir. Türkiye’de muhafazakâr politik ve ekonomik iktidar ile muhafazakâr akademi arasındaki ilişki “yanlış” şeyleri kurcalamamak, araştırmamak, sorgulamamak ve “itiraz” etmemek düsturuna göre yapılandırılmıştır. Politik ve ekonomik iktidar odakları özellikle Soğuk Savaş döneminde ideolojik hegemonyayı rahatsız eden bilim insanlarını susturarak ve akademiden tasfiye ederek kendini göstermiştir. Muhalif bilim üzerindeki bu baskı neoliberal dönemde akademik özgürlük mücadelelerine karşı yoğunlaşarak devam etmektedir.

4.1. Örnek Olay-1: 1986 ODTÜ Çernobil Radyasyon Raporu- İnci Gökmen

Türkiye’de bilimle iktidarın karşı karşıya geldiği örnek olaylardan biri 1986 tarihli ODTÜ Çernobil Radyasyon Raporu’dur. Raporla ismi özdeşleşen Orta Doğu Teknik Üniversitesi Kimya Bölümü mezunu, doktorasını ABD’de Maryland Üniversitesi Kimya Bölümü’nde tamamlayan akademisyen İnci Gökmen halen ODTÜ Kimya Bölümü’nde profesör olarak çalışmaktadır. 1986’da yaşanan Çernobil reaktör kazasının ardından Karadeniz bölgesinde üretilen çayda yüksek miktarda radyasyon bulunduğunu ortaya çıkaran bilimsel araştırmalar yapan ekibin üyesiydi. İnci Gökmen ayrıca sürdürülebilir

yaşam ve ekoköyler konusunda çalışmalar yürütmektedir. Bir çevreci, nükleer karşıtı hareket aktivisti olan Gökmen, Nükleersiz Projesi Bilimsel Danışma Kurulu üyesidir (İnci Gökmen [Hakkında], 2021).

Çernobil Nükleer Santralinde 26 Nisan 1986 tarihinde meydana gelen patlamanın ardından oluşan nükleer serpinti atmosferik yayılımla Türkiye'ye de ulaştı. Olaydan üç gün sonra sorun diplomatik kanallardan Türkiye'ye iletildi. 30 Nisan tarihli Hürriyet gazetesinin sürmanşeti, "Tepemizde ölüm bulutu dolaşüyor. Nükleer Alarm!" diyordu. Bir nükleer afet riski karşısında hiçbir kriz yönetimi hazırlığı ve kurumsal kapasitesi olmayan ülkede yönetim zafiyetini gizleme çabasındaki siyasal iktidarın stratejisi olayın etkilerini inkar etmek, gizlemek, önemsizleştirmek ve kamuoyuna yalan söylemek, resmî sansür yoluyla bilim insanı ya da bilimsel kurum temsilcilerinin süreçten dışlanması ve sorumluluğun inkârı, zararın inkar, kurbanın inkarı, suçlayıcı suçlama ve yüksek otoriteye başvurma gibi klasik sosyal bertaraf ve normalleştirme, devlet politikasızlığını ve hükümet beceriksizliğini rasyonelleştirme ve haklılaştırma tekniklerini (Rothe ve Kauzlarich, 2022: 49) devreye sokmak oldu. İnsan sağlığı ve çevre açısından sakıncalı bir durum olmadığını söyleyen siyasal iktidarın ilk eylemi inkârdı: 24 Haziran 1986 tarihli Türkiye Gazetesi muhafazakâr bir iktidar aparatı olarak: "*Türkiye'de radyasyon yok.*" manşetiyle çıktı. Cumhurbaşkanı Evren, Aralık 1986'da "*Bize radyasyondan madrasyondan bir şey olmaz*" dedi. Başbakan Özal, "*Azıcık radyasyonlu çay sağlığa faydalı. Korkmadan içilebilir, radyasyonlu çay lezzetli oluyor*" esprisi yaptı. Sanayi ve Ticaret Bakanı Cahit Aral, kameralar önünde çay içti, demlenince çaydaki radyasyon oranının düştüğünü iddia etti. Günaydın Gazetesi'nde "*Türkiye'de radyasyon var diyen dinsizdir, dinine, imanına inanan radyasyon var demez. Radyasyon haberlerinin büyütülmesi yüzünden turizmimiz de, ticaretimiz de aksadı*" sözleri manşetten verildi. İlk başta "*Radyasyonda endişe edilecek bir şey yok*" diye açıklama yapan, sonrasında olayı komplo teorisine bağlayan ve *Çernobil Komplosu* adıyla bunun kitabını da yazan Türkiye Atom Enerjisi Kurumu (TAEK) Başkanı Prof. Dr. Ahmed Yüksel Özemre'ye göre (2003) bu söylentilerin amacı Türk ekonomisini çökertmektir. Dönemin ÇAYKUR Genel Müdürü'ne göre olay "*Batı tezgahı*"ydı. Ankara Numune Hastanesi Radyoterapi ve Radyoloji Bölüm Başkanı Prof. Dr. Haluk Nurbaki, Milliyet Gazetesi'ne, "*Keşke çayda iddia edilen miktarda radyasyon olsa. İnsanı daha sağlıklı kılar, aktive eder. Evde kaplıca gibidir*" açıklamasını yaptı.

İlk başta resmî yetkililer rüzgârın yönünün kuzeye doğru olması nedeniyle bir tehlikenin söz konusu olmadığını, bilim insanları ise eğer sızıntı değil de

bir patlama olduysa Türkiye'nin etkilenmemesinin imkânsız olduğu görüşünü dile getirdiler (Temel, 2019: 113). Ancak iktidar odaklarının ikinci eylemi bilime sansür oldu. Santralin patlamasından sonraki ilk aylarda, hükümet gizli ilke kararıyla ve "halkı korkutmamak" gerekçesiyle bilimsel araştırma bulgularının ve verilerinin açıklanmasını resmen yasakladı. Herhangi bir resmî açıklama yapmasına izin verilen tek kişi Sanayi ve Ticaret Bakanıydı. Yetkililerin temel kaygısı, halk sağlığı risklerini önlemek değil, ticareti koruyucu tedbirler almaktı: *"Özellikle de ihracatımız ve ülkemize yönelik dış turizm üzerinde olumsuz sonuçlara yol açabilecek tesir ve izlenimleri bertaraf etmek."* Kriz yönetimiyle ilgili Türkiye Radyasyon Güvenliği Komitesi olaydan ancak bir ay sonra 26 Mayıs 1986'da kurulabilmişti. Üniversiteler ve diğer bilimsel kurumlar, resmi emirlerle bu konu üzerinde araştırma yapmaktan ve çalışmaktan caydırıldı. Ölçüm sonuçlarını açıklamak yasaklandı. Sansür, özellikle bilimsel araştırma kurumlarını, üniversiteleri hedefliyordu: Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın YÖK'e gönderdiği sansür mektubu 28 Ağustos 1986'da Türkiye'deki tüm üniversitelere iletildi. İmza karşılığında akademisyenlere tebliğ edilen bu mektupla, Türkiye Radyasyon Güvenliği Komitesinin bilgisi dışında radyasyonla ilgili yapılacak tüm yayınlara yasak getirildi. Mektupta *"Karadeniz'de radyasyon seviyesini tespit üzere bazı üniversitelerin gerekli koordinasyon ve işbirliğine riayet etmeyerek ölçümler yaptığının anlaşıldığı belirtilmekte, Türkiye'nin radyasyon ölçümleri, sonuçları ve etkileriyle ilgili olarak Türkiye Radyasyon Güvenliği Komitesi'nin bilgisi ve izni dışında herhangi bir yayın yapılmaması, ayrıca bugüne kadar yapılan ve yapılacak çalışmalarla ilgili bilgi ve belgelerin söz konusu komiteye bildirilmesi istenmektedir."* ifadesi yer alıyordu. Getirilen konuşma, araştırma ve yayın yapma yasağı pek çok üniversitede ilgili öğretim üyelerine imza karşılığı bildirildi ve ölçüm ve çalışmalar yapan üniversiteler üzerinde çok etkili oldu. Bu konuda araştırma yapan üniversiteler susturuldu. Konu ile ilgilenen akademisyenlerin büyük bir kısmı ölçüm sonuçlarını açıklayamadılar (Gökmen, 2002: 77).

Hükümet yetkilileri ve emirleri altındaki yöneticiler kuru çaydaki radyasyonun 'deme geçmediğini' iddia ediyordu. Ancak ODTÜ'lü akademisyenler İnci Gökmen, Ali Gökmen, Olcay Birgül ve Aykut Kence piyasadaki çaylarla ilgili bir araştırma yaparak hükümetin söylediğinin aksine radyasyonun deme geçme oranının %63-68 olduğuna dair bir rapor hazırlamış ve İnci Gökmen işten atılma tehlikesine karşı raporun altına eşinin imzasını koydurmamıştı. Önce rektörlüğe sunulan raporun öneriler kısmında şu uyarılar yapılıyordu (Gökmen, 2013: 159-160):

“Özellikle çocuklar, hamile ve emzikli kadınların çay tüketimlerini azaltmaları gerektiği vurgulanmalıdır. Çay demlenmeden önce sıcak su ile yıkandığında aktivite yarı yarıya azaldığından, bu konuda gerekirse basın aracılığı ile tüketiciler uyarılmalıdır. Piyasaya daha fazla radyoaktif çay sürülmemelidir. Radyoaktif çayların, radyoaktif olmayan çaylarla harmanlanması durdurulmalı ve radyoaktif olanlar imha edilmelidir. Piyasaya sürülmüş olan radyoaktif çaylar toplanıp imha edilmelidir. Çernobil olayı nedeniyle çeşitli kaynaklardan alınan radyasyon miktarı toplum sağlığı açısından sakınca yaratabilecek boyutlara ulaşmıştır. Bu nedenle diğer kaynaklardan, özellikle tıbbi amaçlı röntgen çekimi gibi uygulamalardan alınan radyasyonun en aza indirilmesi için özen gösterilmelidir. Başbakanlık Radyasyon Güvenliği Komitesi tarafından YÖK aracılığı ile üniversitelere konulan radyasyon ölçüm sonuçlarının açıklanması konusundaki yasak kaldırılmalı, bu konudaki çalışmalar yaygınlaştırılmalı ve sonuçlar açıkça tartışılmalıdır. Eğitici açıklamalar yapılarak kamuoyunun radyasyonun etkileri ile ilgili endişeleri giderilmelidir.”

İlgili akademisyenler YÖK yasağına rağmen raporu basın aracılığıyla halka duyurdular. Raporun 27 Ocak 1987 tarihli Hürriyet gazetesinde “Başbakanlığın yasakladığı, ODTÜ Raporunu açıklıyoruz: ‘ÇAY’a yeni alarm” başlığıyla manşetten yayımlanması üzerine zamanın TAEK Başkanı Özemre, raporu hazırlayan kişileri ODTÜ Rektörlüğü’ne şikâyet eden hakaret dolu bir mektup gönderdi. Mektupta akademisyenlerin deney sonuçlarının yanlış olduğu, çayın doğrudan tüketilen bir gıda maddesi gibi dikkate alınmasının haksız ve cahilane bir spekülasyon yaratmaktan öteye gitmediğini iddia ediyordu. Raporda belirtilen %65, %68 gibi deme geçiş yüzdelerinin büyük hatalar içerdiğini, TAEK’de yapılan yüzlerce ölçüm sonucu deme geçme oranının ortalama %1,66, maksimum %3 olduğunu savunuyordu. Mektupta devamla; “Bu esaslar çerçevesinde, hatalı deney sonuçlarının gazete aracılığı ile kamuoyuna duyurulmasında bilimsellikten öte başka amaçların gerçekleştirilmek istendiği anlaşılmaktadır. Bilimsellik kisvesi altında bilimi kamuoyunu tedirgin etmeye alet etmek gibi adi ve pespaye bir gayeye vasıta kılmak gayretkeşliği, hamile kadınlarda panik yaratabilecek ve pek çok bebeğin doğmadan katline vesile teşkil edebilecektir. Bu davranış, bu raporu kaleme almış sözde bilim adamlarına şeref vermediği gibi ODTÜ için de fevkalade büyük bir talihsizlik teşkil etmektedir. ODTÜ gibi ülkenin irfanına hizmet eden bir müessesenin manevi itibarını zedeleyen bu kabil suiniyet sahibi kişilerin ODTÜ bünyesinde barınabilmiş olmasını derin bir üzüntüyle karşılamakta olduğumuza inanmanızı saygılarımla istirham ederim” deniliyordu (Gökmen,

2013: 163; Yavuz, 2015). Böylelikle radyasyonun Türkiye'deki etkilerinin halka açıklanması engellenmişti ya da iktidar odakları öyle düşünüyordu.

Dönemin TAEK Başkanının tahkir ederek araştırmayı değersizleştirmek için yetersiz, eksik hatta hatalı olduğunu, bilimsel gerçekleri yansıtmadığını iddia ettiği rapor, Özemre'ye (2003) göre: “1986 sonlarında kamuoyunu ‘ODTÜ Raporu’ adı altında meşgul edecek olan sübjektif, gayr-ı ciddi, üç doçentin vehimlerini dile getiren bir beyanatın radyasyondan korunma konusuyla ilgisi olmayan üç kişinin ODTÜ içinden ve dışından bazı kimselerin cesaret vermesiyle hazırladıkları” ve “ODTÜ’ye mal edilmek istenen sözde rapordur.” Bakan Aral’ın isteği üzerine bu dört öğretim üyesi ile TAEK yetkililerinin 13 Şubat 1987’de yaptığı toplantı sonucunda TAEK yetkililerinin çaydaki radyasyon oranını yanlış hesapladığı ortaya çıktı. “Çay konusunda beni yanılttılar” diyen Bakan Aral, faturayı TAEK Başkanı Özemre’ye kesti. Bu tarihten sonra ÇAYKUR Genel Müdürü, TAEK Başkanı ve Sanayii Bakanı görevden alındılar. Ve hükümet kanadından herkes böylelikle işin içinden sıyrılmış oldu. “Radyoaktif çaylar toprağa gömüldü, gömülen çaylar özensiz bir şekilde gömüldüğünden bazı kişilerce çıkartılıp satıldı, bazı çaylar yakıldı, bazıları da senelerce depolarda bekletildi. Bu arada ertesini yılın ürünü hasat edildi” (Gökmen, 2013: 164). Yıllar sonra 1990’ların başlarında televizyon kanallarındaki bazı programlarda Karadeniz Bölgesi’nde Çernobil bağlantılı kanser vakalarındaki artışa ilişkin tartışmalar yapılmıştır. 18 Aralık 1992 tarihinde Milliyet Gazetesi, Eski Bakan Aral ile yaptığı röportajı okuyucularına aktarmış, Aral daha sonra verdiği röportajdaki ifadelerini yalanlamış, ancak gazete ses kaydını olduğu gibi yayınlayınca beyanını kabul etmek zorunda kalmıştır. Radyoaktif felaket konusunda o zaman oldukça geç kalındığını, felaketten 33 gün sonra konuyla ilgili bir komite kurulduğunu, olan bitenin tespitinin ise iki ay sonra yapılabildiğini söyleyen Aral,

“Çernobil’den 2,5 ay sonra Türkiye’de ölçümlere başlandı. Felaket işte bu boşlukta oldu. Türk halkı için üzgünüm. (...) Türkiye’nin radyasyona maruz kaldığını öğrendik ama çok geç kalınmıştı. Hâlbuki olaydan yarım saat sonra alarm verilip tedbirler alınması gerekirdi. Radyasyonla ilgili herkesin Türk halkına özür borcu vardır. Olaydan 33 gün sonra kurulan bir komitenin başına geçtim. Raporlar geldikçe ‘Eyyvah felaket’ diyorduk. Heyecanlanıp üzülüyoruz. Ama benim yapabileceğim bir şey yoktu. Elimizde imkân yoktu. Bunun sorumlusu hükümettir. Biz hadiseden sonra Türk milletinin ana korumasını yapabilmemiş değiliz” itirafında bulunmuştur (Milliyet, 18 Aralık 1992).

Daha sonra YÖK Başkanı İhsan Doğramacı'nın o dönemle ilgili bir açıklaması gelmiştir. “Emre uydum” itirafıyla Doğramacı, o dönem ODTÜ'den üç bilim insanının çayda yüksek oranda radyasyon tespit ettiğini, ancak TAEK Başkanı Özemre tarafından bu kişilerin rektörlüğe şikâyet edildiklerini, bunun üzerine YÖK tarafından rektörlüğe izinsiz ölçüm yapılmaması konusunda ikaz yazısı gönderildiğini açıkladı. Doğramacı, sus emrinin Cahit Aral'ın başkanlığını yaptığı Radyasyon Güvenliği Komitesi tarafından verildiğini, “Araştırmalar doğrudan bize intikal etsin, duyurulmasın” denildiğini söyledi. Kamu görevlilerinin bu itirafı dönemin hükümetlerinin, en temel insan hakkı olan yaşam hakkını nasıl ihlal ettiğini ortaya koyuyordu.

Bu arada 1993'te kanser vakalarında artışlar gözlenmesi üzerine bu olay yeniden gündeme geldi. 19 Ocak 1993'te “Çernobil faciasının verdiği zararların tespiti ve giderilmesi için alınacak önlemleri belirlemek” amacıyla TBMM Meclis Araştırması Komisyonu kuruldu ve Meclis Araştırması Raporu bir yıl sonra yayınlandı. Bir televizyon kanalında radyasyon araştırması yapan akademisyenlere sansür mektubunun içeriği eski TAEK Başkanı Özemre'nin ODTÜ Rektörüne yazdığı mektup hatırlatılarak hala aynı fikirde olup olmadığı sorulduğunda aynı fikirde olduğunu dile getirmesi üzerine raporu hazırlayanlardan İnci Gökmen ve Aykut Kenca, Özemre aleyhine hakaret davası açtı ve davayı kazandı (Yavuz, 2005).

O dönem basına sızan radyasyonlu çay raporunda imzası bulunanlardan İnci Gökmen (2002) geçmiş şü sözlerle hatırlatıyordu:

“Türkiye’de asıl etkilenen yerin Karadeniz olduğu sonbaharda çay hasadıyla anlaşıldı. Almanya’daki ölçümlerde çayın radyasyonlu çıkması üzerine halk panikle elindeki çayı bize getirdi. Radyoaktivitenin büyük kısmının deme geçtiğini gördük. YÖK, sonuçların açıklanmamasını istedi. Raporumuz Hürriyet gazetesinde yayımlanınca hükümet ‘Belli doz radyasyon sağlık sorununa neden olmayacaktır’ dememizi istedi. Sonunda ilgililer görevden alındı. Çayların toplatıldığına dair haberler okuduk. Ancak akıbetlerini tam öğrenemedik. Şu an bile depolarda olabilirler... Karadeniz’deki insanlar radyasyonu hem hava hem topraktan aldı. Çayla radyasyon etkisi tüm Türkiye’ye yayıldı.” (Hürriyet, 2 Haziran 2019).

Bu tartışmaların ardından depolarda kalan radyoaktif çayların imha edilmesine karar verildiği, bir kısmının gömüldüğü, bir kısmının da ÇAYKUR’un değişik yerlerdeki depolarında saklandığı söylendi. Ancak tüm bu olup bitenlerden

sonra, ihraçtan iadeler de dahil olmak üzere bir kilogram çayın imha edilmediği, geçmiş yılın hasadıyla karıştırılarak Ankara Elmadağ'dan kamyonlarla, Rize'den de gemilerle piyasaya sürüldüğü, radyasyonlu fındıkların orduda askerlere ve ilkokullarda çocuklara dağıtıldığı iddiaları da hala baki. Çay, fındık, et ve süt ihracatı ve turizm sektörünü etkileyen Çernobil'den sonraki dönemde, bir önceki yıla oranla turist sayısında %15'lik bir azalma, çay ve kuru çay ihracatında sonraki iki yıl nispi bir gerileme ardından da muazzam bir patlama görüldü. Aynı dönemde yapılan bir araştırma, Türkiye'de insanların 1988 yılında aldıkları radyasyonun %76'sının, 1989 yılında ise %81'inin radyoaktif olarak kirlenmiş çayın sindirim yoluyla tüketilmesi sonucu Sezyum-137 aktivitesinden olduğunu ortaya koyuyordu. Kalan aktivite ise diğer gıdalardan kaynaklanmaktaydı (Çetiner, 1990). Ancak aradan geçen yaklaşık kırk yılda Çernobil felaketinin Türkiye'deki ve özellikle Karadeniz bölgesindeki kanser vakaları üzerindeki bütüncül etkisi hala bir muamma.

4.2. Örnek Olay-2: 2011 Dilovası Kirlilik Raporu- Onur Hamzaoğlu

1985 GATA mezunu olan ve uzun akademik kariyeri boyunca sağlık politikaları, sağlıkta eşitlik, sınıf ve sağlık, sanayinin çevre ve sağlık etkileri, yoksulluk ve sağlık, kanser epidemiyolojisi ve sağlığın sosyolojisi konularında çalışan Onur Hamzaoğlu, 2001-2016 yılları arasında Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde Halk Sağlığı alanında profesör olarak görev yaptı. Türkiye kamuoyunda özellikle Dilovası, Kocaeli'nde sanayi kaynaklı kirliliğin çevre ve insan sağlığı üzerine etkileri hakkında yürüttüğü araştırmalarıyla tanındı. Hamzaoğlu, Ocak 2016'da yayımlanan "Bu suça ortak olmayacağız" başlıklı barış bildirisini imzalayan Barış İçin Akademisyenler arasında yer aldı ve 1 Eylül 2016 tarihinde 672 sayılı olağanüstü hâl KHK'si ile görevinden ihraç edildi. Bir akademisyen olarak Hamzaoğlu, yaklaşık 30 yıl boyunca tıp öğrencilerine, savaşı insan kaynaklı bir halk sağlığı sorunu olarak ele aldığı "Savaş ve Sağlık" dersini vermiştir. Türk Tabipler Birliği üyesi olan Hamzaoğlu, hekimlerin özlük hakları ve halk sağlığı gibi konuların yanı sıra Türkiye'nin demokratikleşme süreciyle de yakından ilgilenmektedir ("Onur Hamzaoğlu Hakkında" 2018).

Kentin gayri safi yurt içi hâsılasında sanayinin %70'in üzerinde paya sahip olduğu Kocaeli, Türkiye'deki imalat sanayi üretiminin son yıllarda yaklaşık %15'ini, boya ve kimya sanayi üretiminin %30'a yakını, metal ve metal eşya üretiminin %20'sini gerçekleştirmektedir. Ülke ekonomisine yön veren firmaların büyük çoğunluğunun faaliyet gösterdiği Kocaeli, Çorlu'nun ardından Türkiye'nin ikinci büyük sanayi havzasıdır. Yoğun sanayi, ulaşım

hatları (D-100 ve otoban), göçe bağlı aşırı nüfus artışı ve plansız kentleşme nedeniyle Türkiye'nin çevre açısından en sorunlu bölgelerindedir (Yavuz, 2011). Yoğun sanayi kirliliğine bağlı yaygın sağlık sorunlarının ve kanser kaynaklı ölümlerin en fazla olduğu bölgelerden biridir.

Hamzaoğlu, 2002, 2004 ve 2005 yıllarında Kocaeli genelinde ve Dilovası özelinde halk sağlığı sorunları ve kanser ölümleri üzerine çalışmalar yapmış, 2004 yılında Dilovası Beldesindeki ölümlerin nedenlerine ilişkin araştırmada, 1995-2004 yılları arasındaki ölümlerin %32.3'ünün kanser nedeni olduğunu saptamıştır (Hamzaoğlu vd. 2011). 2006 ve 2007 yıllarında TBMM Araştırma Komisyonu'na sunum yapmış ve Çevre Bakanına brifing vermiştir. 2007 Şubat'ında ortak çalışma kararı alınmış kasımında da Kocaeli Çevre Kohort Araştırması gerçekleştirilmiştir:

“Dünyada ve Türkiye’de kanser nedenli ölümlerin %13’den az olduğu bilindiği için elde edilen sonuçlar hem üniversite hem de il yöneticileri ile resmi olarak paylaşıldı. 2005 yılının hemen başında gerçekleştirilen araştırma sonuçlarına göre de Dilovası’nda 100 ölümden 33’ünün kanser nedeni olduğu saptandı. Bununla birlikte, Dilovası’nda 10 yıl ve daha uzun süre yaşayanlarda kanserden ölme riskinin daha kısa süre yaşayanlara göre 4.4 kat fazla olduğu ortaya konuldu. Elde edilen bulgular akademik toplantılarda paylaşıldı, tartışmaya açıldı, üniversite ve il yöneticilerine iletildi. Bu gelişmeler üzerine konu kamuoyunda geniş ilgi gördü ve Nisan 2006 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Dilovası Araştırma Komisyonu (TBMM DAK) kuruldu. TBMM DAK çalışmalarını Kasım 2006 tarihinde tamamladı ve hazırladığı rapor 17 Şubat 2007 tarihinde TBMM Genel Kurulu’nda görüşüldü...” (Terzi vd., 2013: 24).

Bu arada Sağlık Bakanlığı Kanserle Savaş Dairesi Başkanlığı 2007 yılında Kocaeli'nin Dilovası bölgesinde yapılan epidemiyolojik araştırma sonucuna göre, kanserden ölümlerin kalp damar hastalıklarından ölümlerin önüne geçerek birinci sıraya yükseldiği, ülke genelinin aksine “bu bölgede ilk sıraya yükselmiş olmasının burada kanser oluşumunda artışa ilişkin sağlık sorunlarının yaşandığını düşündüren anlamlı bir bulgu olduğundan” hareketle yeni bir çalışma planlamıştır. Araştırmanın İl Sağlık Müdürlüğü ile Kocaeli Üniversitesi Halk Sağlığı Ana Bilim Dalı iş birliği içinde yürütülmesi istenmiştir. Kocaeli Üniversitesi-KOÜ-BAP (2009/003) birimi tarafından desteklenen “Kocaeli'nin Dilovası ve Kandıra İlçelerinde Yaşayan Gebelerden Doğan Bebeklerde Ağır Metal Maruziyeti İle Büyüme ve Gelişme Durumu” isimli

proje 2009 Kasım'ında başlamış ve 36 ay içinde, 2012 yılında tamamlanması öngörülmüştür. Söz konusu projede 1) Havada partiküler madde ve partiküler madde içeriğindeki ağır metal varlığını ve varsa miktarlarının ölçümü, 2) Gebe izlemi, 3) Annelerin kolostrum örneklerinde ve yenidoğanlarının mekonyum örneklerinde ağır metal varlığı ve varsa miktarlarının ölçümü ile 4) Bebeklerin büyüme ve gelişmelerinin izlenmesi olmak üzere dört bölümden oluşan "ileriye dönük izlem araştırması" yürütülmüştür (Yavuz, 2011). Hamzaoğlu'nun yürütücülüğünde üç araştırmacı tarafından ve Kocaeli'nde sanayinin yoğun olduğu Dilovası ilçesi ile sanayinin nispeten az olduğu Kandıra ilçelerinde gerçekleştirilen araştırmanın ilk aşamasında iki ilçede havada toz ve tozda ağır metal ölçümleri yapılmıştır. Havada toz Dilovası'nda Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) sınır değerlerinin 6.2, Kandıra'da 2.7 katı; hava tozunda arsenik ise Dilovası'nda 3.5, Kandıra'da 1.6 katı fazla tespit edilmiştir. Araştırmanın ikinci aşamasında her iki ilçede toz toplama noktasının 500 metre çaplı alanı içinde ikamet eden, belli özelliklere sahip belli sayıdaki gebelerin doğuma kadar izlenmesi sonra ilk sütlerinden ve bebeklerinin ilk kakalarından örnekler alınarak TÜBİTAK laboratuvarında yapılan deneylerle bu materyallerde havada araştırılan ağır metallerin varlığı ve miktarı raporlanmıştır. Projenin üçüncü aşamasında ise bebeklerin 1.5 yaşına kadar büyüme ve gelişme durumları izlenmiştir. Araştırma 56 gebe, 49 bebek olmak üzere 105 kişi ile yapılmıştır. Gerçekleştirilen laboratuvar analizlerinde annelerin ilk sütünde DSÖ tarafından tanımlanmış normal değerlerin çok üzerinde ağır metal saptanmıştır (Özçelik., 2013: 43). Yenidoğan bebeklerin ilk kakasından alınan örneklerde de kurşun, cıva, kadmiyum, arsenik, alüminyum gibi ağır metaller tespit edilmiştir (Yavuz, 2011: 58; Terzi vd., 2013: 25). Bulgular yoğun endüstriyel kirliliğin bebekleri daha doğmadan, annelerinin karnındayken etkilemeye başladığını kanıtlıyordu.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Dilovası Araştırma Komisyonu'nun (TBMM DAK) sorunla ilgili hazırladığı,

"Raporda 29 sorun ve 29 çözüm önerisi yer almaktaydı. Bunlardan en önemlisi de bölgede sanayinin kapasite artışına müsaade edilmemesi önerisiydi. Buna göre var olan sanayi kuruluşlarının kapasitelerini arttırmamalarıyla birlikte, bölgede yeni sanayi yatırımlarının yapılmaması da önerilmiş oluyordu. Ancak Ekim 2010 tarihinde Kocaeli'ne, şehir merkezine çok yakın bir bölgeye ilin dördüncü demir çelik fabrikasının Güney Koreli bir şirket olan ve Hindistan'da benzer bir yatırımı gerçekleştirmesi yöre halkı tarafından engellendiği bilinen POSCO şirketi ile Türkiyeli ortakları tarafından kurulacağı haberleri

kamuoyunda duyulmaya başlandı. Özellikle fabrikanın kurulacağı söylenen bölgeye yakın yöre halkında büyük bir tedirginlik oluştu. Yeni fabrikanın doğaya ve insana etkileri tartışılmaya başlandı. Kamuoyu il yöneticileri tarafından yeterince bilgilendirilmiyor, basın aracılığı ile konuyu takip etmeye çalışıyordu” (Terzi vd., 2013: 24).

Hamzaoğlu, sanayinin insan sağlığına etkileriyle ilgili daha önce de araştırmaları bulunduğu için 5 Ocak 2011 tarihinde hem Kocaeli’ndeki son durum hem de yeni bir demir çelik fabrikasının olası sağlık etkileri hakkında bir röportaj verdi. Yerel bir gazete muhabirinin Dilovası’nda yeni kurulması planlanan organize sanayi bölgeleri ve yeni bir demir çelik fabrikası konusunda görüşlerini sorması üzerine yürütmekte olduğu projede o zamana kadar elde edilmiş ölçüm ve test sonuçlarına göre “*Kan ve dışkıları bırakın, doğum yapıp çocuk emziren annelerin sütünde bile çinko, demir, alüminyum, kurşun, kadmiyum tespit ettik, tehlike büyük*” ifadesini gazeteciyle paylaştı. Ertesi gün bu bilgiler yerel gazetede “*Annelerin sütü bile zehir çıktı*” başlığıyla haberleştirildi. Ardından bu haberler bazı ulusal basın ve televizyon kanallarında yer aldı (Karagöz, 2012). Ekonomik ve politik güç odakları aynen Çernobil örneğinde olduğu gibi endüstriyel ve çevresel suçların sorumluluğunun inkârı, zararın inkârı, kurbanın inkârı, suçlayıcı suçlama ve yüksek otoriteye başvurma gibi klasik sosyal bertaraf ve normalleştirme, suçlarını meşrulaştırma tekniklerine başvurdu. Bu bilgiler basında yer alır almaz hem il, belediye hem de bakanlık yöneticileri tarafından hızlı bir inkâr kampanyası başlatıldı. Araştırmacı, kentte dördüncü bir demir çelik fabrikası kurulmasını isteyen, iktidar odaklarını rahatsız eden bulguları dile getirmişti. Araştırmayı dayanak gösterebilecek itirazları engellemek üzere iktidar odaklarının ilk tepkisi inkâr etmek oldu. Önce böyle bir kirlilik yok dendi. Kocaeli valisi “*Dilovası’nda anormal bir durum yok*” açıklamasını yaptı. Arkasından projenin henüz bitmediği, araştırmacının elinde veri olmadığı, “yalan” söylediği iddia edildi. Sonrasında da tamamlanmamış projeye ilgili açıklama yapılamaz iddiasında bulunuldu. İkinci tepki araştırmacıyı itibarsızlaştırmak üzere şarlatanlık ve şov yapmakla itham etmek oldu. Kocaeli Büyükşehir Belediye Başkanı yazılı ve görsel basında Hamzaoğlu’nu “şarlatan”lıkla itham etti: “*Birileri çıkıp anne sütünde ve bebeklerin dışkılarında ağır metallere rastlandı diyor, ancak hiçbir dayanağı yok hiçbir belgesi yok... Sadece adı profesör... Şarlatanlık yapıyor, bana göre şov yapıyor, bilim adamı şarlatanlık, şov yapmaz, ideolojik davranmaz.*” sözlerini sarf etti (Özçelik, 2013: 44). Üçüncü tepkisi “*halkta korku ve panik yaratmak*” suçlaması ve dava yoluyla susturma girişimi oldu. Kocaeli Büyükşehir Belediyesi ve Dilovası Belediye Başkanları araştırmacının hapis cezası ile yargılanması için savcılığa suç duyurusunda bulundu.

Dördüncü tepki ise Sağlık Bakanlığı Kanserele Savaş Dairesinin “elinde yeterli bilgiler olmadan kanser konusunda halkı yanlış bilgilendirdiği” gerekçesiyle YÖK’e şikâyet edilen Hamzaoğlu hakkında soruşturma açılmasını istemesi, YÖK’ün Kocaeli Üniversitesi Rektörlüğüne soruşturma açılması için yazı yazması ve üniversitenin de “bilimsel suistimal” gerekçesiyle disiplin ve ceza soruşturması açarak etik kurul kararıyla bilim insanını suçlu bulmasına, üretilen bilginin değersizleştirilmesine uzanan bir süreç oldu. Kocaeli Üniversitesi Rektörlüğü “(araştırma) henüz tamamlanmadan kanser konusunda halkın yanlış bilgilendirilmesine neden olmak ve halkı paniğe sevk etmek” gerekçesiyle kendisi hakkında disiplin soruşturması açtı. Üniversite Etik Kurulu “Hamzaoğlu’nun henüz tamamlanmamış araştırmanın kısmi bulgularına dayanan bilgileri medya aracılığıyla toplumla paylaşmasının; konunun yerel ve küresel duyarlılık gerektiren bir konu olması nedeniyle etik açıdan gerekli özenin gösterilmediği sonucunu ortaya koyduğuna oy birliği ile” karar verdi. Rektörlük kınama öngörülen disiplin cezasını mevzuat gereği bir alt cezaya indirerek uyarma cezası olarak verildiğini açıkladı. Hamzaoğlu, üniversitenin disiplin cezasına ve özellikle etik kurul kararına karşı mücadele verdi. Söz konusu üniversite etik kurul kararına karşı hazırlanan iki bağımsız etik kurul araştırmacının toplum, insanlık ve çevreyi ilgilendiren zararlı uygulamalar konusunda elde ettiği bulguları paylaşma ve uyarma sorumluluğu olduğu, bunun engellenmesi değil takdir edilmesi gerektiği, asıl sorgulanması gerekenin ise akademik özgürlüğe müdahale olduğu görüşünü verdi (Tepe, 2013). Bağımsız felsefecilerden oluşan Biyoetik Derneği etik kurulu Hamzaoğlu’nun yaptığı bilim etiğine aykırı olmadığı, bir halk sağlığı uzmanının yapması gereken bir eylem, bir bilim insanının toplumsal sorumluluğunun yerine getirilmesi olarak görülmesi gerektiğini teyit etti.

Elbette ki karşılıklı yargısal mekanizmalar da bu sürecin ayrılmaz bir parçasıydı. Hamzaoğlu, Kocaeli Büyükşehir Belediye Başkanı’nın söz konusu davranışı ile ilgili olarak, hakaret ettiği gerekçesiyle Şubat 2011 tarihinde Kocaeli Cumhuriyet Savcılığı’na suç duyurusunda bulunmuş, ayrıca tazminat davası açmıştır. “Şarlatan” ifadesini kullanarak gerçekleştirdiği hakaret nedeniyle Kocaeli Büyükşehir Belediye Başkanı, uzun bir hukuki sürecin ardından, 26 Mayıs 2016 tarihinde görülen duruşmada tazminat ödemeye mahkûm ettirilmiştir (Terzi, 2013: 33-41). “Patronların özerklik bölgesi” nitelediği organize sanayi bölgelerindeki araştırmalarını bilimsel bir yaklaşımla gerçekleştiren Hamzaoğlu’na karşı açılan soruşturmanın ardından Cem Terzi’nin sözcülüğünde Onurumuzu Savunuyoruz Platformu kuruldu. Platform, halkın sağlığı temelinde, hukuki sürecin takipçisi olurken, araştırmanın detaylarının yer aldığı kapsamlı bir internet sitesi de oluşturdu.

Hamzaoğlu, adına armağan edilen kitaptaki “Bilimsel Yöntem Tarafılık İçerir: Neden Tarafım?” başlıklı makalesinde bilim insanının bilimsel yöntemin tanımlama kısmında tarafı, sınama kısmında tarafsız olabileceği görüşüyle bilimsel yöntemini ve toplumsal sorunlara etik duruşunu şöyle açıklıyordu: “*Toplumsal sorumluluktan ve bilimsel özgürlükten yana tarafım*” (2013: 67). Bu ihtilaf dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi “sanayinin bilime saldırısının” (Michaels, 2008) özgün bir örneğini oluşturuyordu.

4.3. Örnek Olay-3: 2018 Sağlık Bakanlığı Gıda Raporu İfşası- Bülent Şık

Bülent Şık halk sağlığı, gıda güvenliği ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı gibi konularda çalışan bir insan hakları savunucusu, gıda ve çocuk sağlığı aktivisti bir akademisyendir. 2011 ile 2016 yılları arasında, Sağlık Bakanlığı’nın Türkiye’nin beş ilinde kanserojen kimyasalların toprağa, yeraltı ve yerüstü sularına, çeşitli gıdalara ve havaya ne ölçüde karıştığı ve bunun insan sağlığı açısından nasıl bir risk oluşturduğunu belirlemeye yönelik yürüttüğü kapsamlı bir halk sağlığı çalışmasında görev aldı. Bülent Şık aynı zamanda Akdeniz Üniversitesi’nde akademisyen olarak ve üniversite bünyesindeki Gıda Güvenliği ve Tarımsal Araştırmalar Merkezi’nde Teknik Müdür Yardımcısı olarak görev yaptı. 2016 yılında Barış İçin Akademisyenler tarafından yayınlanan barış bildirisine imzacı olan Bülent Şık, bu sebeple Kasım 2016’da 677 sayılı KHK ile görevinden uzaklaştırıldı (“Bülent Şık Hakkında”, 2021).

Sağlık Bakanlığı 2011-2016 yılları arasında kanserden ölümlerin dünya ortalamasının üstünde olduğu Antalya, Ergene Çayı Havzası ve Kocaeli Dilovası’nda geniş çaplı bir araştırma yapmıştı. Ana başlığı “Kocaeli, Antalya, Tekirdağ, Edirne, Kırklareli İllerinde Çevresel Faktörlerin ve Sağlık Üzerine Etkilerinin Değerlendirilmesi” olan araştırma, araştırma yapılan bölgelerde halk sağlığını tehdit eden bir durum olup olmadığını belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiş ve bakanlığa bağlı Türkiye Halk Sağlığı Kurumu tarafından yürütülmüştü. Her biri bağımsız olarak yürütülen 16 farklı araştırma projesinden oluşan bu araştırmanın alt projelerinden biri olan “Kocaeli, Antalya ve Ergene Havzası’ndaki İllerde Üretilen Gıdalarda Çevresel Kirlenmelerin Belirlenmesi” başlıklı çalışmayı yapan proje ekibine 2014 sonunda dâhil edilen Akdeniz Üniversitesi’nden Yrd. Doç. Dr. Bülent Şık da katıldı. Ancak kanser vakalarında çevre kirliliğinin rolüne ışık tutan araştırmanın sonuçları kamuoyuna açıklanmadı. Bakanlığın yürüttüğü araştırma sonuçlarına göre, bölgeden alınan bazı su ve gıda örneklerinde kamu sağlığını tehdit eder düzeyde pestisit, ağır metaller ve polisiklik aromatik hidrokarbonlar ile başka zararlı metaller bulunmuştu. Sağlık Bakanlığı’nın çalışmanın bulgularını

açıklamaması ve halk sağlığını koruyucu herhangi bir önlem almaması üzerine Bülent Şık bunları bir yazı dizisi haline getirerek 15 Nisan 2018’de Cumhuriyet Gazetesi’nde “Türkiye’yi kanser eden ürünleri devlet gizledi, biz açıklıyoruz! İşte zehir listesi...” başlığıyla yayımlamaya başladı. 4 gün süren yazı dizisi, 16 Nisan 2018’de “Halktan gizlenen rapor! Türkiye işte böyle zehirleniyor” sürmanşetiyle ve “Böyle zehirleniyoruz. Bakanlığın gizlediği araştırma, Gıdalardaki zehir. Yer gök kimyasal” spot başlıklarıyla; 17 Nisan 2018’de de “Zehir yediriyorlar, Sağlık Bakanlığı’nın gizlediği araştırmada sebzelere arsenik çıktı” manşetiyle devam etti. Yazı dizisinin ardından Sağlık Bakanlığı, bu yazı dizisinin “halkta infiale neden olduğu”, “dış alımları etkilediği” gerekçeleriyle Bülent Şık hakkında “Göreve ilişkin sırrın açıklanması” (TCK m.258), “Yasaklanan gizli bilgileri temin” (TCK m.334), “Yasaklanan gizli bilgileri açıklama” (TCK m.336) suçlamalarıyla suç duyurusunda bulundu. Aynı suçlamalar; yazı dizisinin yayımlandığı Cumhuriyet Gazetesi’nin sorumlu yazı işleri müdürü Faruk Eren’e de yöneltildi. İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı Basın Suçları Bürosu, hazırladığı iddianameyle Bülent Şık’ın, belirtilen maddeler uyarınca cezalandırılmasını talep etti. Mahkemenin iddianameyi geri göndermesi üzerine, aynı iddianame Terör ve Örgütlü Suçlar Soruşturma Bürosu tarafından hiçbir değişiklik yapılmadan mahkemeye tekrar gönderildi ve bu kez kabul edildi (Cumhuriyet, 2 Ocak 2019). Faruk Eren hakkında ise kovuşturmayla yer olmadığına karar verildi. Hakkında 5 yıldan 12 yıla kadar hapis istemiyle dava açılan Bülent Şık’ın yargılanmasına 7 Şubat 2018’de başlandı. Şık ve avukatları dava konusu yazıda suçu işleyenlerin belli olduğunu ancak bu isimlerle ilgili soruşturma süreci dahi yürütülmediğini belirterek beraat talebinde bulundu:

“29 Eylül 2019 tarihinde, İstanbul 2. Asliye Ceza Mahkemesi ‘yasaklanan bilgileri temin ve açıklama’ suçlarından beraat, ‘göreve ilişkin sırrın açıklanması’ suçundan 15 ay hapis cezası verilmesine karar verdi. Bülent Şık karara itiraz etti. ‘Sağlık Bakanlığı tarafından Akdeniz Üniversitesi ile yapılan protokole, araştırma sonuçlarının Bakanlığın izni alınmadan açıklanıp yayınlanamayacağına dair hükmün, çalışmanın tüm bilgi ve belgeleri toplandıktan sonra toplu ve sistematik bir şekilde Bakanlık tarafından açıklanması amacıyla konduğunun anlaşıldığını ve bu sebeple sonuçların gizli ve sır vasfı taşımadığını’ belirtti. 10 Mayıs 2021 tarihinde buna dayanarak, ceza hükmünün karardan tamamen kaldırılmasına ve Bülent Şık’ın beraatine karar verdi. Ancak, beraat kararına itiraz eden savcı ‘Üniversite ve Bakanlık arasında imzalanan protokole göre bakanlığın izni alınmaksızın araştırma sonuçlarının açıklanamayacağına belirlendiği

ve bakanlığın izni olmadıkça araştırma sonuçlarının hukuki yollara başvurarak açıklanmasının sağlanmasının gerektiğini' belirtti. Savcı Yargıtay'a sunduğu temyiz dilekçesinde insan hakları savunucusunun bu yola başvurmadan sadece bilgilerin bakanlıkça açıklanmamasını gerekçe göstererek bulguları açıklamasının suç oluşturduğunu öne sürdü." ("Bülent Şık Hakkında", 2021).

Sağlık Bakanlığı'nın üç yıl geçmesine rağmen çalışmanın bulgularını hala açıklamamış olması, araştırma sonuçlarını kamu yararını, sağlık ve sağlıklı bir ortamda yaşama hakkını savunmak için ve halk sağlığı yararına ifşa ettiğini belirten Şık, süreci ve bilimsel etik tavrını savunmasında şöyle açıklamaktadır:

"Akdeniz Üniversitesi bünyesinde faaliyet gösteren Gıda Güvenliği ve Tarımsal Araştırmalar Merkezi'nde 2010-2016 tarihleri arasında öğretim üyesi ve teknik müdür yardımcısı olarak görev yaptım. Araştırma merkezi gıdalar, sular ve çevresel ortamlarda bulunan zehirli kimyasal maddelerin tespitini yapmak, bu konuda yapılacak bilimsel çalışmalara destek vermek amacıyla kurulmuş bir merkezdir. 2014 yılı sonunda 'Kocaeli, Antalya ve Ergene Havzası'ndaki İllerde Üretilen Gıdalarda Çevresel Kirlenmelerin Belirlenmesi' başlıklı çalışmayı yapan proje ekibine dâhil edildim. Sağlık Bakanlığı'nın 2011-2016 yılları arasında yürüttüğü ve ana başlığı 'Kocaeli, Antalya, Tekirdağ, Edirne, Kırklareli İllerinde Çevresel Faktörlerin ve Sağlık Üzerine Etkilerinin Değerlendirilmesi' olan araştırma projesinin amacı, araştırma yapılan bölgelerde halk sağlığını tehdit eden bir durum olup olmadığını belirlemektir... Yapılan araştırmalardan elde edilen bilgiler ilgili kamu kurumlarının yıllardır süregelen ihmali ve şirketlerin kural tanımazlığı nedeniyle ortaya çıkan kimyasal kirliliğin hangi yerleşim noktasında ve ne düzeyde olduğunu, kirlenmelerin kim olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Ancak araştırmayı yürüten Sağlık Bakanlığı ne araştırmadan elde edilen bilgileri açıkladı ve ne de herhangi bir önlem alma girişiminde bulundu. Ülkemizin toprağıyla, suyuyla, havasıyla, bitki örtüsüyle yaşanabilir olma niteliğini kaybetmemesi konusunda çabalamak bir bilim insanı olarak sorumluluk alanıma girer. Toplumun sağlığı ve geleceği için yapılandırılmış kamu kurumlarının görevlerini yerine getirmelerine yardımcı olmak bir bilim insanının sorumluluğudur. Bu kurumların görevlerini layıkıyla yapmadıklarını belirleyen bir bilim insanının o kurumlara sorumluluklarını hatırlatmak da en temel görevlerinden biridir. Bir bilim insanı şirketlere veya kurumlara değil öncelikle topluma karşı sorumludur. Çünkü toplumun sağlığı ve

geleceği şirketlerin ya da kurumların kısa vadeli çıkarlarına emanet edilemeyecek ölçüde önemlidir. Ama her şeyden önce çocuklara karşı sorumluyuz; hiçbir kişinin ya da kurumun çocukların sağlığını bozma, geleceğini gasp etme hakkı yok çünkü. Sağlık Bakanlığı'nın yürüttüğü araştırma çok kıymetli. Araştırma sadece sorun tespiti yapmıyor; aynı zamanda araştırma bölgelerinde tespit edilen kirlilik sorununu nasıl çözeceğiz sorusuna da yanıtlar içeriyor. Dolayısıyla araştırmadan elde edilen bilgilerin gizlenmesi çözümler üzerine sağlıklı tartışmalar yapamamamıza neden oluyor. Ve bu durum da bir toplumsal zarar olarak görülmelidir. Yazdığım yazılarla gizli tutulan bu halk sağlığı çalışmasından kamuoyunu haberdar etmeyi, toplumu bilgilendirmeyi, sorunları çözmekle mükellef kamu kurumlarını harekete geçirmeyi amaçladım. Açıkladığım bilgileri bir yerden temin etmiş değilim; aksine araştırma çalışmalarına bizzat katılarak bu bilgilerin oluşmasında asli bir rol oynadım. Gıdalar ve sularda bulunan çevresel kirleticilerin belirlenmesini amaçlayan araştırma projelerinde örnek toplama aşamasından başlayıp analiz raporlarının düzenlenmesine kadar uzanan bütün çalışma sürecinin içinde yer aldım. Dolayısıyla bu araştırma çalışmalarından elde edilen veriler bende doğal olarak mevcuttu. Açıkladığım bilgiler, elimde bulunan bu veriler üzerinde bilimsel çalışma yaparak oluşturduğum bilgilerdir; herhangi bir yerden alınmış ya da temin edilmiş bilgiler değildir. Sağlık Bakanlığı açıkladığım bilgilerin hiçbirini yalanlamadı. Araştırma projesinden elde edilen bilgileri açıklamayı anayasal bir hak olan ve çeşitli uluslararası sözleşmelerde dile getirilen insanların sağlıklı bir çevrede yaşama haklarının bir savunusu olarak görüyorum. Unutulmamalıdır ki bilim insanların yanı sıra, devletin de toplumu yaşam ve sağlık hakkına yönelik tehditler konusunda bilgilendirme yükümlülüğü bulunmaktadır. Sağlık Bakanlığı elinde bilimsel bilgiler olduğu halde gereken önlemleri almayarak, ilgili kamu kurumlarını uyarmayarak ve kendisine verilen kamu görevlerini layıkıyla yapmayarak insanların – ve doğada yaşayan diğer canlıların- yaşamlarını tehlikeye atma suçunu işlemiştir. Araştırma çalışmaları bittiğinden bu yana üç yıldan fazla zaman geçti ve bu geçen üç yıl içinde bakanlığın hangi önlemleri aldığını açıklamasını talep ediyorum. Gerçekte bunu kendimiz ve çocuklarımız için hepimiz talep etmeliyiz.” (“Bülent Şık”ın savunmasının tam metni”, 2019).

Dava sürecinde destek olmak için adına Çocuklar Zehirlenmesin adlı bir kampanya düzenlenen (Odman, 2019) Şık, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin koruma altına aldığı hakların bazıları ya da tamamı için şiddet kullanmadan faaliyet gösteren, risk altındaki insan hakları savunucularını korumak amacıyla 2001 yılında kurulmuş olan ve konuyu yargısal taciz başlığı altında ele alan, Dublin merkezli insan hakları savunma platformu Front Line Defenders'ın web sitesinde sürece ilişkin duruşunu şöyle açıklıyordu:

“Ben bir bilim insanı olarak insan haklarını korumaya yönelik çalışmalarına devam edeceğim, çevrenin, doğal hayatın kirletilmesine yol açanlara ve göz yumanlara karşı sonuna kadar mücadele edeceğim. Aldığım cezanın Yargıtay'da onaylanıp onaylanmayacağını bilmiyorum ama bu konu benim için zerre kadar önem taşıyor. Verilen ceza kesinleşse bile bir önemi yok gözümde. Memleket çocuklarının canı sağ olsun.” (“Bülent Şık Hakkında”, 2021).

Sonuç

Araştırmacı netameli konulara el attığında pek çok yöntem ve etik ikilemiyle karşılaşır. Her sorunu araştırmalı mıdır? Her konu araştırılmalı mıdır ya da araştırılabilir mi? Araştırmacının bazı konuları araştırmaktan kaçınması etik midir? Araştırmacının araştırma, araştırmaya konu olan kişilerin de araştırılmama hakkı var mıdır? Araştırmacı bilim insanı kimin tarafında yer almalıdır? Bu sorular elbette ki araştırmaya konu ve taraf aktörler arasındaki iktidar ilişkileri etrafında dögümlenir. Bu araştırma esasen çevre, sağlık ve gıda güvenliği alanında yapılan araştırmaların özellikle kamuoyuna açıklanması sürecinde geçerli olan öncelikleri, tercihleri ve araştırmacının deneyimlediği baskı örneklerini ele almıştır. Eleştirel kriminoloji ve zemioloji (sosyal zarar) literatüründe güçlünün suçlarından, devlet ve şirket suçlarına karşılık gelen (Rothe ve Kauzlarich, 2022; Canning ve Tombs, 2021; Tombs, ve Whyte, 2003) her üç örnek olayda da ticaret ve sanayi özelinde özel sektör çıkarlarının ve zararlı ticari ve endüstriyel faaliyetlerin devlet tarafından perdelenen çevre ve halk sağlığı sorunları üzerine yapılan bilimsel araştırma sonuçlarının iktidar odakları tarafından gizlenirken, aktivist bilim insanları tarafından kamuoyuna ifşa edildiği, bunun da özel ve kamusal güçlü aktörleri rahatsız ettiği görülmektedir. Şirketler toplum sağlığı ve çevre üzerindeki zararlı faaliyetlerini, suçlarını kamu yararı hıllafına devletin arkasına gizlenerek hükümetle birlikte gerçekleştirmektedir. Yine üç örnek olayda da gelişmiş ülkelerde yaygın olan bilim insanı, özel sektör ve şirket ihtilafına ve baskın güçlerin bilimsel araştırmayı ve akademisyeni tedip ve terbiye etme çabalarına tanık olunmaktadır.

Araştırmacıların direnmeye, değiştirmeye çabaladıkları iktidar ilişkilerinin yeniden üretilmesinden kaçınmak için, araştırma pratiklerinin diyalektik bilme biçimlerinin ötesine geçmesi, bilginin öznesi/nesnesi, nesnel/öznel araştırma varsayımlarından ve teori ile praksis arasındaki hiyerarşiden uzaklaşması gerekir. Bu çalışma sadece iktidar ilişkilerinin nasıl işlediğini anlamak için değil, aynı zamanda (sosyal) araştırma yoluyla uygulanan iktidar ve bilgi arasındaki ilişkiye direnmek için de yararlı olan araştırmalar yapmak amacıyla, söz konusu rasyonellik ve hakikat oluşumlarını yıkmak gerektiğini savunan epistemolojik bir duruş alan aktivist araştırmalarının iktidar ilişkileriyle çatıştığını ve çatışmaktan da kaçınmadığını göstermektedir. Bu epistemolojik ve etik duruşta bilgi üretiminin politik amacı araştırılanı, toplumu korumak ve güçlendirmektir. Araştırma aynı zamanda iktidar/bilgi ilişkilerini gizlemek değil görünür kılmak amacındaki bilgi paylaşımlarının özellikle iktidar sahiplerini rahatsız ettiğini teyit etmektedir. Aktivist bilim insanlarını korkutmak ve susturmak için kullanılan en yaygın bertaraf tekniklerinden birinin yargısal taciz olduğunu ortaya koymaktadır. Yargısal taciz kovuşturma, hukuk davası ya da idari işlem yöntemleriyle gerçekleştirilmektedir. Bilim insanları hapis cezalarına çarptırılmakta, iktidar odakları böylelikle insan hakları topluluğuna da gözdağı verilmesini amaçlamaktadır. Bilim insanlarının nihayetinde beraat ettiği bu davalar insan hakları savunucularının insan hakları çalışmalarına sarf edeceği zamanı, çabayı, enerjiyi ve kaynakları tüketmektedir. Nihayet aynen İbsen'in *Bir Halk Düşmanı*'nda olduğu gibi siyasal ve ekonomik iktidarın manipülasyonlarıyla ve "demokratik zorbalıkla" "devletimizin yanındayız" tavrına zorlanan muhafazakar kitlenin de sınıfın yaralarını deşen, kendisi için de mücadele eden akademisyenin ve araştırmacının safına yansıtılmadığı anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak araştırma, araştırmacının gözlerini neyin yanlış olduğuna ve değişmesi gerektiğine açtığından, bu bilgilere göre hareket etme sorumluluğu vardır. Kendisi ve araştırması geniş ve çoklu iktidar ilişkileri içinde koşullanan, bu ilişkilerin farkında olsun ya da olmasın hiçbir araştırmacının yaptığı araştırmanın yansız olduğu iddia edilemez. Sosyal gerçeklerle değerler bir arada olduğundan ve karşılıklı olarak birbirlerini etkilediğinden değer yargısından bağımsız bir bilim, sosyal bilim yoktur. Kabul edelim ki, tüm bakış açıları partizandır ve yine kabul edelim ki, hiç kimse partizan bir bakış açısından kaçamaz. Değerlerden bağımsız, apolitik araştırma fikri uydurma bir efsanedir. Bilim insanları sosyal sorunlara ilişkin ihtilaflarda kendilerine kimin tarafında olduklarını sormalı ve taraf tutmalıdır. Üstelik, çoğu bilimsel araştırmanın baskın/güçlü grupların çıkarlarına hizmet ettiği göz önüne alındığında, bilim insanının toplumun/güçsüzlerin tarafında olma

görevi vardır. Bu araştırmaya konu vakaların sadece bu üç örnek olayla sınırlı olmadığını belirtmek gerekiyor. Büyüklü küçüklü on binlerce enerji, maden ve inşaat projesinin, binlerce şirketin istilasına uğrayan ülkenin her yerinde, yerelde yaşanan ama kamuoyuna yansımayan, bakan, milletvekili, yerel parti teşkilatı ve özellikle şirket patronları tarafından tehdit edilen yüzlerce akademisyen bilim insanı ve aktivistin maruz kaldığı bir gerçek. Nihayet yine ülkenin ve dünyanın sosyal ve çevresel sorunları bağlamında yolsuz otoriter hükümetler ve sömürge sermaye ilişkileri üzerinden doğanın yağmalandığı, kentlerin talan edildiği, emeğin sömürüldüğü, halk sağlığının hiçe sayıldığı; adil, demokratik ve sosyal bir kalkınmanın değil, yağmacı, rantiyer ekonomik büyümenin dayatıldığı bir ortamda geriye daha iyi bir dünya, toplum ve yaşam arayışında daha büyük sorumluluk sahibi ve özgür bir araştırmacının da doğası gereği eleştirel araştırma çabasında tarafsız olamayacağını ve olmaması, toplumun da onu yalnız bırakmaması gerektiğini teslim etmek kalıyor.

DİPNOT

- 1 Aynı tartışmanın bir başka boyutu iktidar ilişkilerini sorgulayan feminist araştırmalardan gelir. Feminist duruş epistemolojileri, ana akım araştırma nesnelligi ve etik sistemlerine meydan okur ve kimin gerçeğinin, kimin bilgisinin, hangi perspektiften ve kimin için araştırma üretildiğini sorgular Harding'in (2009) "duruş teorileri", ezilen bir grubun sosyal veya politik dezavantajının "epistemolojik, bilimsel ve politik bir avantaja" nasıl dönüşebileceğini haritalamaktadır. Öte yandan bu tartışmada araştırmacının konumuyla bağlantılı postmodern araştırma stratejisi daha belirsiz bir soruya dayanır: "O tarafta olduğunu nereden biliyorsun?"

KAYNAKÇA

- Alvesalo Anne ve Erja Virta (2003) Researching Regulators and the Paradoxes of Access, Steve Tombs ve David Whyte (der.) *Unmasking the Crimes of the Powerful: Scrutinising States and Corporations*, (s.181–198), New York: Peter Lang,
- Alvesalo-Kuusi, Anne ve David Whyte (2018) "Researching the powerful: A call for the reconstruction of research ethics". *Sociological Research Online*, 23(1),136–152.
- Becker, Howard S. (1967) "Whose Side Are We On?", *Social Problems*, 14 (3), 239-247.

- Bohm, Robert M. (1984) “Whose Side are we On? and Who’s on our Side? On the Class Affiliation of Criminologists and Criminal Justice Practitioners in Contemporary Society”, *Humanity and Society*, 8 (1), 59–72.
- Blumer, Herbert (1969) *Symbolic interactionism: Perspective and Method*, Englewood: Prentice-Hall.
- “Bülent Şık’ın savunmasının tam metni” (2019) <https://www.evrensel.net/haber/373081/bulent-sikin-savunmasinin-tam-metni> 11 Mayıs 2022 tarihinde erişilmiştir.
- “Bülent Şık Hakkında” (2021) <https://www.frontlinedefenders.org/tr/case/judicial-harassment-academic-bulent-sik> adresinden 11 Mayıs 2022 tarihinde erişilmiştir.
- Canning, Victoria ve Steve Tombs (2021) *From Social Harm to Zemiology: A Critical Introduction*, Abingdon: Routledge.
- Çetiner, M. Atif (1990) Çernobil Kazasından Sonra Çay ve Diğer Gıdalardaki Cs-137’nin İnsana Geçişinin İncelenmesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü: Ankara.
- De Haan, Willem (2022) Do Lawsuits Silence? Legal Harassment in Corporate Crime Research, (der.) Kathy Davis ve Janice Irvine, *Silences, Neglected Feelings, and Blind Spots in Research Practice*, (s.61-71), New York: Routledge.
- Dadusc, Deanna (2014) “Power, Knowledge and Resistances in the Study of Social Movements”, *Contention: The Multidisciplinary Journal of Social Protest*, 1 (2), 47-60.
- Desmond, Margaret (2004) “Methodological challenges posed in studying an elite in the field”, *Area* 36 (3): 262–269.
- Ellefsen, Rune (2017) “Taking Sides? Issues of Bias and Partisanship when Researching Socio-Political Conflict”, *Critical Criminology*, 25 (2), 231–244.
- Gallihier, John F. (1980) “Social scientists’ ethical responsibilities to superordinates: Looking upward meekly”, *Social Problems*, 27 (3) 298–308.

Gouldner, Alvin W. (1968) “The Sociologist as Partisan: Sociology and the welfare state”, *The American Sociologist*, 3 (2), 103–116.

Gökmen, İnci (2002) Türkiye’de Çernobil’in Etkileri, Çay Deneyimi ve ODTÜ, Arif Künar (der.) *Don Kişotlar Akkuyu’ya Karşı: Anti Nükleer Hikayeler*, Ankara: Elektrik Mühendisleri Odası.

Gökmen, İnci (2013) Yakın Tarihimizden Bir Örnek Olay: Çernobil Felaketi ve Bilim İnsanlarına Yönelik Baskılar, Cem Terzi, Emel Yuvayapan ve Erkin Başer (der.) *Kapitalizm Kısılcacında Doğa Toplum ve Bilim: Onur Hamzaoğlu Olayı*, (s.149-170), İstanbul: Yordam.

Hammersley, Martyn (2001) “Which side was Becker on? Questioning political and epistemological radicalism”, *Qualitative Research*, 1 (1), 91–100.

Hammersley, Martyn (2000) *Taking Sides in Social Research: Essays on Partisanship and Bias*, London: Routledge.

50

Hamzaoğlu, Onur (2013) Bilimsel Yöntem Tarafılık İçerir: Neden Tarafım? Cem Terzi, Emel Yuvayapan ve Erkin Başer (der.) *Kapitalizm Kısılcacında Doğa Toplum ve Bilim: Onur Hamzaoğlu Olayı*, (s.57-67), İstanbul: Yordam.

Hamzaoğlu, Onur, Nilay Etiler, Cavit Işık Yavuz ve Çiğdem Çağlayan (2011) “The causes of deaths in an industry-dense area: example of Dilovası (Kocaeli),” *Turkish Journal of Medical Sciences*, 41 (3): 369-375.

Harding, Sandra (2009) “Standpoint theories: Productively controversial”, *Hypatia*, 24 (4),192–200.

“İnci Gökmen [Hakkında]” (2021) <https://nukleersiz.org/prof-dr-inci-gokmen/> adresinden 11 Mayıs 2022 tarihinde erişilmiştir.

Karagöz, Kezban (2012) Sağlık Haberlerinin Kamuoyunu Yönlendirme İşlevi: Dilovası’ndaki Kanser Vakalarının Türk Yazılı Basınına Yansımaları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.

- Liebling, Alison (2001) “Whose side are we on? Theory, practice and allegiances in prison research”, *British Journal of Criminology*, 41 (3), 472–484.
- Lumsden, Karen (2012) “‘You are what you research’: researcher partisanship and the sociology of the ‘underdog’ *Qualitative Research*, 13 (1), 3-18.
- Massoumi, Narzanin, Mills, Tom ve Miller, David (2019) “Secrecy, coercion and deception in research on ‘terrorism’ and ‘extremism’”, *Contemporary Social Science*, 15 (2), 134-152.
- Michaels, David (2008) *Doubt is Their Product: How Industry’s Assault on Science Threatens Your Health*. Oxford: Oxford University Press.
- Nader, Laura (1974) *Up the anthropologist: Perspectives gained from studying up*, Hymes, Dell H (der.) *Reinventing Anthropology*, (s.284–311), New York: Pantheon.
- Odman, Aslı (2019) “#ÇocuklarZehirlenmesin: Gıdayı Bir Müşterek Olarak Bilip Araştırıp Konuşmanın Aciliyeti-Bülent Şık ile Söyleşi”, *Mekanda Adalet ve Müşterekler, beyond.istanbul*, 6:136-143.
- “Onur Hamzaoğlu Hakkında” (2018) <https://www.frontlinedefenders.org/tr/case/onur-hamzaoglu-detained#case-status> adresinden 11 Mayıs 2022 tarihinde erişilmiştir.
- Özçelik, Z. (2013) Hukuki Açıdan Onur Hamzaoğlu Olayı, Cem Terzi, Emel Yuvayapan ve Erkin Başer (der.) *Kapitalizm Kısılcacında Doğa Toplum ve Bilim: Onur Hamzaoğlu Olayı*, (s.42-56), İstanbul: Yordam.
- Özemre, Ahmed Yüksel (2003) Çernobil Komplosu, <https://www.ozemre.com/sites/default/files/cernobilkomplosu.pdf> adresinden 11 Mayıs 2022 tarihinde erişilmiştir.
- Passas, Nikos (2005) “Lawful but Awful: ‘Legal Corporate Crimes’,” *The Journal of Socio-Economics*, 34 (6), 771–786.
- Plummer, Ken (2020), “Whose Side Are We On?” Revisited: Narrative Power, Narrative Inequality, and a Politics of Narrative Humanity”, *Symbolic Interaction*, 43: 46-71.

Riley, Gresham (1971) "Partisanship and Objectivity in the Social Sciences", *The American Sociologist*, 6 (1), 6-12.

Rothe, Dawn L. ve David Kauzlarich (2022) *Crimes of the Powerful: White Collar Crime and Beyond*, Abingdon: Routledge.

Smith, Dorothy E. (2004). Women's perspective as a radical critique of sociology, Harding, Sandra (der.) *The Feminist Standpoint Theory Reader: Intellectual and Political Controversies*. New York: Routledge

Snider Laureen (2003) No funding, no access, then you get sued: Methodological obstacles to studying corporate crime, Steve Tombs ve Dave Whyte (der.) *Unmasking the Crimes of the Powerful: Scrutinising States and Corporations*, (s.49-68), New York: Peter Lang.

Temel, Livza (2019) Siyasal Propaganda Bağlamında Çernobil Felaketinin Hürriyet Gazetesinde Temsili, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.

Terzi, Cem (2013) Şarlatan, Cem Terzi, Emel Yuvayapan ve Erkin Başer (der.) (2013) *Kapitalizm Kışkacında Doğa Toplum ve Bilim: Onur Hamzaoğlu Olayı*, (s.33-41), İstanbul: Yordam.

Terzi, Cem, Emel Yuvayapan ve Erkin Başer (der.) (2013) *Kapitalizm Kışkacında Doğa Toplum ve Bilim: Onur Hamzaoğlu Olayı*, İstanbul: Yordam.

Tepe, Harun (2013) Bilim, Politika ve Etik, Onur Hamzaoğlu Olayı ve Etikte Değerlendirme Sorunu, Cem Terzi, Emel Yuvayapan ve Erkin Başer (der.) *Kapitalizm Kışkacında Doğa Toplum ve Bilim: Onur Hamzaoğlu Olayı* (s.78-89), İstanbul: Yordam.

Tombs, Steve ve Dave Whyte (2007) Researching Corporate and White-Collar Crime in an Era of Neo-Liberalism, Henry N. Pontell ve Gilbert Geis (der.) *International Handbook of White-Collar and Corporate Crime*, (s.125-147), New York: Springer.

Tombs, Steve ve Dave Whyte (2005) "From the streets to the suites: researching corporate crime", *Criminal Justice Matters*, 62 (1), 24-45.

- Tombs, Steve ve Dave Whyte (2003) Unmasking the crimes of the powerful: Establishing some rules of engagement, Steve Tombs ve Dave Whyte (der.) *Unmasking the Crimes of the Powerful: Scrutinising States and Corporations*, (s.261–272), New York: Peter Lang.
- Warren, Jon ve Kayleigh Garthwaite (2015) “Whose side are we on and for whom do we write? Notes on issues and challenges facing those researching and evaluating public policy”, *Evidence and Policy*, 11 (2), 225-37.
- Whyte, Dave (2000) Researching the powerful: Towards a political economy of method? Roy D. King ve Emma Wincup (der.) *Doing Research on Crime and Justice*, (s.418–429) Oxford: Oxford University Press.
- Williams, Kevin (1989) “Researching the powerful: Problems and possibilities of social research”, *Contemporary Crises*, 13, 253-274.
- Yavuz, Filiz (2015) *Beni Akkuyu’larda Merdivensiz Bıraktın: Türkiye’nin Nükleerle İmtihani*, İstanbul: Can.
- Yavuz, Melike (2011) Kocaeli’nin Dilovası ve Kandıra İlçelerinde Yaşayan Gebelerden Doğan Bebeklerde Ağır Metal Maruziyeti İle Büyüme, Gelişme Durumunun Saptanması Araştırması, Yayınlanmamış Tıpta Uzmanlık Tezi, Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Ana Bilim Dalı: Kocaeli.